

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОСНОВИ ФІЛОСОФСЬКИХ ЗНАНЬ

Методичні вказівки

до виконання самостійної роботи студентів II та III курсів денної форми навчання

напряму 6.030509 «Облік і аудит»
спеціальності 5.03050901 «Бухгалтерський облік»

напряму 6.060101 «Будівництво»
спеціальності 5.06010101 «Будівництво та експлуатація будівель і споруд»

напряму 6.100102 «Процеси, машини та обладнання агропромислового виробництва»
спеціальності 5.10010201 «Експлуатація та ремонт машин і обладнання агропромислового виробництва»

Любешів 2014

До друку _____ Голова Навчально-методичної ради Луцького НТУ.
(підпис)

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій
Луцького НТУ _____ директор бібліотеки.
(підпис)

Затверджено Навчально –методичною радою Луцького національного
технічного університету,
протокол № _____ від _____ 2014 р.

Рекомендовано до видання методичною радою Любешівського
технічного коледжу Луцького НТУ,
протокол № _____ від _____ 2014 р.

Розглянуто і схвалено на засіданні циклової комісії викладачів гуманітарних та
соціальних дисциплін Любешівського технічного коледжу Луцького НТУ,
протокол № _____ від _____ 2014 р.

Укладач: _____
(підпис)

Рецензент: _____
(підпис)

Відповідальний
за випуск: _____ Т.П. Кузьмич, методист коледжу
(підпис)

Основи філософських знань [Текст]: методичні вказівки для виконання
самостійної роботи студентів II та III курсів напряму
«Облік і аудит», «Будівництво», «Процеси, машини та обладнання
агропромислового виробництва» денної форми навчання/ уклад. С.В.Домальчук
– Любешів: Любешівський технічний коледж Луцького НТУ, 2014. – 84 с.

Видання містить завдання для самостійної роботи студентів, перелік
рекомендованої літератури. Призначене для студентів напрямів підготовки
«Облік і аудит», «Будівництво», «Процеси, машини та обладнання
агропромислового виробництва» денної форми навчання

С.В.Домальчук, 2014

Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів

Самостійна робота студентів – одна з основних форм навчального процесу в сучасній вищій школі, важливий засіб опанування програмного матеріалу і практичних умінь.

В рекомендаціях, що пропонуються вміщені теми з “Основ філософських знань”, які винесені на самостійне опрацювання. Кожна тема супроводжується переліком того, що повинен студент знати і уміти з предмета. Також дається текст змісту ключових питань з предмета, які студент має опрацювати, використовуючи різні методи роботи з текстами, ключовими серед яких є: план, виписки, тези, анотація, резюме, конспект і т.д. Вміщений перелік літератури, при допомозі якої студент може поглибити свої знання і список рефератів з метою ґрунтовного вивчення теми.

Тема . Філософія як специфічний тип знання

Мета вивчення: ознайомити студентів з поняттям філософії, джерелами філософських знань. Дана тема дозволить студентам отримати уявлення про основне питання філософії, її клітинку, а також про такі її функції як пізнавальну, світоглядну, методологічну та культурно-виховну.

Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати:

- що таке філософія;
- що таке світогляд, його складові та типологія;
- історичні особливості виникнення філософії;
- що таке клітинка філософії;
- основні функції філософії;
- значення філософських знань.

вміти:

- розрізняти світоглядні та інші види знання;
- виділяти елементи філософського мислення у професійних знаннях;
- пояснювати на прикладах основні функції філософії;
- застосовувати до конкретних ситуацій філософські позиції.

розуміти:

- в чому полягають необхідність та неминучість виникнення у людини світоглядних знань;
- як пов'язані між собою філософія та свідомість;
- чим зумовлена структура філософських знань.

Ключові терміни і поняття.

Світогляд -- це сукупність узагальнених уявлень людини про світ, місце людини у світі.

Філософія (з давньогрецького – любов до мудрості) – теоретична форма світогляду; особливий рівень мислення, на якому думка усвідомлює саму себе у своєму ставленні до дійсності.

Рефлексія (з латинської – обертати) -- здатність людської свідомості у процесі сприйняття дійсності сприймати і саму себе.

Категорії (з давньогрецької -- демонструю) -- гранично широкі , вузлові поняття певної галузі знання.

1. Людина з її розумом і допитливістю , особливим статусом буття постає як всесвітнє диво: адже лише їй відкрилося те, що ми називаємо буттям, лише в її розумі висвітлюється те, що ми називаємо світовим універсамом. Але людське буття окреслюється значною мірою як парадоксальне: людина висвітлює буття, перебуває у діалозі зі світом, але вона не може досягнути найважливіше для себе : хто вона? звідки та навіщо вона прийшла в цей світ? куди прямує? Одвічні питання (тому що на них немає однієї відповіді) людина розв'язувала і розв'язуватиме завжди настільки, наскільки вона відчуває себе людиною і прагне взяти на себе відповідальність за свідоме здійснення свого життя. Філософія і постає формою свідомого вирішення найперших питань людського самоусвідомлення. Вона збирає і концентрує історичний досвід таких вирішень і стає інтелектуальним ядром людської духовності.

Своє визначення філософії як пізнання Універсаму дав іспанський філософ Х. Ортега – і – Гассет : “ Формально я розумію під Універсамом “усе наявне” (Ортега – і – Гассет Х. Що таке філософія? - М. 1991. –С. 77.)

Водночас філософія постає своєрідним випробуванням людського інтелекту щодо його можливостей. Вона спирається на унікальні властивості людської думки -- на її властивість саму себе сприймати та усвідомлювати. Унаслідок цього філософія представляє собою історичну школу само вибудовування, дисциплінування, постає думкою про думку. Саму назву “філософія” перекладають із давньогрецької як “любов до мудрості”, а слово “ софія” (мудрість), своєю чергою, – як “говорити, стверджувати цілісно, доречно.”

Намагаючись осмислити людину, ми порівнюємо її з іншими істотами та явищами світу, і в такому порівнянні перед нами вимальовуються особливості становища людини у світі.

1.Першою особливістю людини виступає її розумність, здатність усвідомлювати себе і те, що її оточує. Розумність -- це здатність людини не лише жити та діяти, а й як можливість не зливатись із дійсністю, володіти засобами оцінки дійсності.

2.Якості людини та її становище у світі не пов'язані з її біологічною неспеціалізованістю. Це означає, що в будову людського організму не закладена програма її способу життя та життєвих здійснень.

3. Відсутність якоїсь певної програми робить людину істотою вільною: “доля людини покладена на неї саму” (Ж. – П. Сартр), тобто людина має можливість обирати , певною мірою проектувати своє життя.

4. В іншому аспекті неспеціалізованість постає як універсальність людини: якщо людина не призначена однозначно для чогось, то вона потенційно може бути всім.

5. Людина як істота розумна є єдиною, хто усвідомлює свою смертність, конечність життя. Цей момент відіграє в житті кожної людини велике значення: життя дається один раз тому ціна життєвого вибору фактично оплачена ціною життя.

6. Людина розгортає свою життєдіяльність і реалізує себе як людина у сфері соціокультурних процесів. Вона прогресує не за рахунок змін в організмі, а за рахунок розвитку власної діяльності, за рахунок удосконалення соціокультурних надбань.

Філософія допомагає людині зорієнтуватись у власній реальності та отримати певні інтелектуальні інструменти для подальшого життя і діяльності.

Особливостями предмета філософії є: 1) предмет філософії історично змінний, бо історично змінними є самовиявлення і самоусвідомлення людини; 2) уся історія філософії входить в окреслення її предмета; 3) філософія постає формою збереження людської самоіндентифікації. Філософія має практичну сторону, тому що втілюється в реальні процеси життя.

Можна виділити наступні риси філософського мислення. По-перше, філософське мислення є усвідомленим та свідомо вибудованим. Тобто уявлення та орієнтири є мисленням під кутом зору людини. По-друге, філософія доводить свої твердження до гранично можливого рівня узагальнення. По-третє, філософія окреслює дійсність не лише у її наявному стані, а переважно через її внутрішню необхідність та через належне, тобто вона каже не лише про те що є, а й про те, що буде. По-четверте, філософське мислення більшою мірою є мисленням про мислення, думкою про думку. По - п'яте, філософське мислення постає внутрішньо пов'язаним, логічно послідовним, а значить – аргументованим, обґрунтованим. По-шосте, за допомогою філософії людина заявляє про своє бажання взяти на себе відповідальність за свідоме вирішення своєї життєвої долі.

Зазначені риси філософського мислення дозволяють нам орієнтуватись у тому, що є філософія, і побачити те, чим філософія відрізняється від інших наук. Це також допомагає дати узагальнююче визначення філософії. **Філософія – це теоретична форма світогляду, спрямована на критичне дослідження та вирішення світоглядних проблем з метою підвищення ступеня достовірності та надійності таких вирішень.**

2. Людство накопичило велику кількість різноманітних знань Вони володіє технологічними знаннями (як робити), володіють емпіричними знаннями (умінням описати явище дійсності, використовуючи накопичений людством досвід), володіє теоретичними знаннями (коли виникає прагнення з'ясувати чому, з якої причини). Але ці знання не дають відповіді на питання: для чого ми використовуємо ці знання і вміння? Яким є наш ідеал? Як ми

уявляємо призначення і місце її в цьому світі? Проблему цього питання порушує світогляд.

Світогляд – це сукупність узагальнених уявлень людини про себе, світ, свої взаємини із світом, про своє місце у світі та своє життєве призначення. Складовими світогляду постають: погляди, переконання, принципи, ідеали, цінності, вірування, життєві норми та стереотипи. Предметом світогляду виступає відношення “людина – світ”. Світогляд в цілому постає загальнолюдським явищем, тобто він притаманний кожній людині. Світогляд у людини може бути стихійним, релігійним чи науково обґрунтованим. Видів світогляду багато. Тому виникає потреба у типологізації світогляду. **Типологія світогляду – це не просто перерахування його можливих видів, а, перш за все, виділення типових ознак, за якими та на основі яких пізніше здійснюється класифікація основних видів світогляду.** Світогляд прийнято класифікувати на основі різних спільних ознак; за носієм: індивідуальний, колективний, груповий, національний, регіональний і т. п.; за рівнем світобачення та усвідомлення: усвідомлений, неусвідомлений, частково усвідомлений, буденний, науковий, філософський і т. п.; за історичними епохами: архаїчний, античний, середньовічний, ренесансний, світогляд 20 ст.; за морально – ціннісними орієнтирами: егоїстичний, альтруїстичний, гуманістичний, антигуманний, цинічний, шовіністичний, і т. п. **Осмислюючи і обґрунтовуючи світоглядні ідеали, філософія виконує власне світоглядну функцію.**

Важливим надбанням філософії є методологія. **Методологія є науковим методом пошуку шляхів до світогляду, є методом пізнання істини.** Походить від давньогрецького мета (обґрунтування певної ділянки знань) та “логос” – вчення, наука. Існують різні погляди на світ, різні світогляди: об’єктивно – ідеалістичний, суб’єктивно – ідеалістичний, матеріалістичний і дуалістичний. Порівнюючи різні світогляди, ми визначаємо до них загальний інструментарій (обґрунтовуємо, висвітлюємо шлях до певного світогляду, наприклад, до об’єктивно – ідеалістичного). **Таким чином методологія виступає як метод до пізнання істини, людське ставлення до світу. Подібні питання є предметом методологічної функції філософії.**

Серед функцій філософії велике значення мають також: **логічна** (філософія сприяє формуванню культури людського мислення); **соціально – адаптивна** (філософія допомагає зорієнтуватись у складних проявах суспільного життя); **виховна** (філософія прищеплює інтерес і смак до самовиховання).

3. Клітинка філософії означає найзагальніше абстрактне відбиття головного протиріччя, яке лежить в основі будь – якої системи, рівня розвитку суспільства. Фундаментальним є протиріччя, суперечність у ставленні людини до світу, до природи. Наприклад тварина як частина

природи, адаптується до неї. Людина ж перетворює природу, навколишній світ і робить це за програмами, які творить сама. В результаті виникає потрібна суперечність (протиріччя). **Перша суперечність суб'єктивно - об'єктивна.** Це суперечність між суб'єктивною реальністю (потребами людини) і об'єктивною реальністю (зовнішнім середовищем), яке людина (суб'єкт) намагається змінити (об'єкт) відповідно до своїх планів. **Друга суперечність (протиріччя) суб'єктивно - суб'єктивна.** Люди взаємодіють один з одним. Вони мають різні програми щодо зміни об'єктивної дійсності. В результаті виникають суперечності між суб'єктивними реальностями різних людей а також соціальних груп. **Третя суперечність на відміну від тваринного світу присутня лише в людини, дякуючи її розуму (внутрішня).** Безперервно змінюючи світ та саму себе, людина прилучається до безмежності природи, культури, духу. Вона усвідомлює безмежність світу у просторі і часі, безсмертя душі, тобто суперечність між зміною природи і собою. Навколо оцінки всього цього в людини іде боротьба з собою, всередині себе.

4. Основним питанням філософії є питання про первинність або вторинність матерії чи свідомості. Відповідно цього сформувались наступні світоглядні напрямки філософії: **об'єктивний ідеалізм** (визнає первинність духу, ідеї, свідомості і вторинність матерії); **матеріалізм** (визнає первинність матерії, буття, вторинність свідомості); **суб'єктивний ідеалізм** (визнає первинною людську свідомість, відкидає існування об'єктивної реальності буття); **дуалізм** -- (визнає паралельність існування і розвитку свідомості, Духу з одного боку, матерії, буття -- з іншої).

Структура філософського знання визначається виділенням тих сфер реальності, спираючись на які людина (і філософія) може такого роду орієнтири виділити, позначити та дослідити. Відповідно до сфер а саме природа, суспільство, людина, духовний світ, свідомість, виділяють наступні розділи філософії. **Онтологія** – філософська наука про буття, перш за все про буття як таке. **Феноменологія** – філософська наука про свідомість та її прояви. **Гносеологія** – теорія пізнання, яка вивчає питання про природу, чинники та результати людської пізнавальної діяльності, умови продукування знань та можливості їх практичного використання. **Діалектика** - філософська наука про зв'язки, розвиток та культуру людського мислення. **Соціальна філософія** – філософська наука про осмислення природи суспільного життя, зв'язків суспільства та природи. **Філософія історії** -- вивчає погляди філософії на історичний розвиток суспільства. **Історія філософії** – збирає історичні досягнення філософії, вписує їх у сьогоднішній день. **Філософія релігії** – вивчає питання природи та сутності релігії, досліджує причини походження релігії та ін. **Філософська антропологія** – вивчає людину у всіх її можливих виявленнях та характеристиках. **Соціологія (праксеологія)** – вивчає проблеми трудових колективів. **Аксіологія** – вивчає суспільні цінності.

Етика – вивчає моральні якості людини. **Естетика** – вивчає якості прекрасного.

5. Філософія є насамперед концептуальним вираженням світоглядних проблем. Як особлива форма духовної культури, вона не зводиться до інших подібних сфер та напрямків, а доповнює і розвиває їх. Використовуючи такий вид мислення, як світоглядна рефлексія, філософія шукає відповіді на смислотворчі проблеми людського буття. Філософське знання розкриває реальний та духовний світ людини в їхньому взаємозв'язку та розвитку, має вільний, критичний та творчий характер. Філософія також має практичне застосування. Потреба у безпосередньому застосуванні філософії виникає тоді, коли від готових рецептів доводиться переходити до створення нового бачення світу, нових принципів діяльності. Без філософії не обійдеться людина, яка розмірковує, творить і орієнтується на відповідальність перед світом.

Теми для рефератів і доповідей.

1. Світогляд і філософія як форми людського самовизначення.
2. Світогляд і філософія: порівняльний аналіз.
3. Структура і типологія світогляду.
4. Роль філософії в індивідуальному розвитку людини.

Завдання для закріплення матеріалу з теми.

1. Розкрийте зміст поняття “філософія”?
2. Розкрийте зміст функцій філософії? Окресліть значення світогляду в свідомому регулюванні людиною свого життя.
3. Охарактеризуйте зміст поняття “клітинка філософії”?
4. Охарактеризуйте основні елементи структури філософського знання та основні напрямки філософствування.
5. Спробуйте визначити значення філософських знань.

Література з теми.

1. Філософія: Підручник (за ред. В. Г. Кременя та М. І. Горлача). -- Харків: “Прапор”2004. – С.733.
2. Філософія: Підручник (за ред. Г. А. Заїченка). -- Київ, “Вища школа”, 1995 – с. 454.
3. Петрушенко В.Л. Філософія. Навчальний посібник. – Київ: Каравела, 2001, -- С.444.
- 4 Філософія: Навчальний посібник (за ред. І. Ф. Надольного). – К.: Вікар, 1997. -- 584 с.
- 5.Ортега – и - Гасет Х. Что такое философия? – М.: , 1991.

6. Філософський словник. – К.: 1986.

Тема. Філософія стародавнього світу

Мета вивчення: ознайомити студентів з процесом становлення філософії (генезисом філософських знань). Студенти отримають знання про становлення філософських знань в стародавній Індії, стародавньому Китаї та стародавній Греції. Метою вивчення також є усвідомлення відмінності і спільних рис у становленні філософії названих регіонів.

Після вивчення матеріалу теми ви повинні знати:

- найперші джерела філософської думки стародавньої Індії та стародавнього Китаю;
- найперші проблеми, які ставила давньосхідна філософська думка;
- на яких засадах виникла антична філософія;
- якими були етапи розвитку античної філософії;
- проблематику основних філософських шкіл античної філософії.

вміти:

- порівнювати між собою провідні ідеї філософських шкіл стародавнього Сходу та стародавньої Греції;
- виділяти у філософських текстах саме те, що є характерним для східного типу мислення;
- продемонструвати сучасне значення ідей античної філософії;

розуміти:

- загальні умови та чинники розвитку філософської думки;
- закономірності розвитку як процесу, так і предмета мислення;
- внутрішній зв'язок між різними спрямуваннями людського пізнання.

Ключові терміни і поняття.

Сансара -- зафіксовані в текстах “Вед” давньоіндійські уявлення про переселення душі і тіла в інше при його смерті;

Карма – давньоіндійське уявлення про людську долю;

Брахман – у давньоіндійському уявленні про світ єдиний духовний початок світу (також це каста жреців);

Фізис -- з давньогрецької “природа”, те що становить основу будь – чого;

Архе -- з давньогрецької “початок”, універсальний початок усього суцього,;

Атом -- найменша частинка речовини, яка не підлягає ніяким змінам;

Космос – з давньогрецької “порядок”, -- розуміння Всесвіту як чогось впорядкованого;

Атараксія – непорушність; у школах завершального циклу античної філософії – душевний стан, до якого повинен спрямовувати своє самовдосконалення прихильник мудрості.

1. Генезис (грецьке – походження, розвиток) -- спосіб дослідження природних і соціальних явищ, заснованих на аналізі їх розвитку.

Філософія виникає як продукт нерозуміючої думки. Спосіб поведінки думки в момент виникнення філософії називають **рефлексією**, тобто зусиллям, з яким свідомість спрямовує погляд на саму себе, відбивається у собі. У рефлексії і закладено специфіку філософської раціональності (осмислення). **Осмислена рефлексія -- є самосвідомістю --** найпродуктивнішою характеристикою філософії. Самосвідомість рухає і управляє будь – яким філософсько - теоретичним висловлюванням. Із самосвідомості історично і починається філософія.

Існують і духовні витоки походження філософії. Серед них два головних – емпіричне (досвідне) знання і міфологія (фантастичне відображення світу).

Емпіричний досвід не перетворюється на філософію автоматично. Емпіричне знання -- причина, філософія -- наслідок. Перехід від емпіричного знання до науки здійснюється під впливом філософської рефлексії, що зароджується, оскільки саме філософія розпочала переглядати емпіричний досвід. Філософія переходить від перед наукового до наукового знання.

Міфологія і філософія. Міф -- це доісторична, колективно – несвідома форма світогляду, а філософія навпаки заявила про себе як про індивідуальну самосвідому любов до мудрості. З одного боку, філософія узагальнює міфологічне осягнення світу, а з іншого, виробила ціннісне ставлення до нього. Отже, любов до мудрості не виникає миттєво, а виробляється поступово, походження її -- тривалий процес, в якому філософія починається раніше, ніж закінчується міфологія.

У грецьких міфотворців Гесіода і Гомера тлумачиться учення про походження богів – це їх світорозуміння, яке не є міфологічним, але ще й не є філософським. Від міфології до філософії настає перехідний період. Це перехід від колективного світорозуміння до індивідуального. Професіоналізація філософської діяльності розпочинається із руйнуванням родового ладу і виникненням держави., яка надає індивідові мінімум господарської і громадської свобод, як необхідних умов для його духовного, в тому числі теоретичного самовизначення.

Отже, генезис (походження) філософії – це довгий історичний процес, який заклав етапи раціонального мислення, міфологічного осмислення умов для індивідуального осмислення світу, формування певного наукового світогляду.

2. Ранні форми філософського та інших світоглядів почали формуватись у ході поступового розкладу родоплемінного ладу, зародження найдавніших цивілізацій. Цей процес спостерігається наприкінці 4 тисячоліття до нової ери. Насамперед, це відбулось у родючих долинах річок Ніл у Єгипті, Інду і Гангу в Індії, Хуанхе і Янцзи в Китаї.

Щодо Індії, то тут коріння перших філософських узагальнень сягає 3-2 тисячоліть до нашої ери. Перш за все це так звані **“веди”** (буквально – “знання”) і **епос Махабхарата і Рамаяна**.

В історії індійської філософії виділяють наступні періоди: 1) **ведичний** (1500 – 600 роки до нової ери). Це -- епоха розселення індоарійських племен і поширення їхньої культури. В цей час виникають міфологічні сказання **“веди”, “брахмани” та “упанішади”**; 2) **епічний** (600 – 200 роки до нашої ери). В цей період створюються філософські системи **“даршан”**; 3) **період створення сутр**, канонічних філософських творів (200 роки до нашої ери – 7 ст. нашої ери).

Канонічним духовним джерелом Стародавньої Індії є **“веди”**, записані на листах пальми 1500 тисяч років до нової ери. Є 4 збірники **“вед”**, які містять гімни, міфи, перекази, правила молитов. Після **“вед”** виникають **“брахмани”**. Це коментарі до **“вед”** складені жрецькими – брахманами. Найбільш повним зібранням **“вед”** є **“упанішада”** (завершення вед, веданта). З точки зору християнства, це своєрідний **“Старий Завіт”**. Поняття **“упанішада”** означає **“те, що наближає людину до Вчителя (Бога)”**. Таємний зміст **“гуру” “упанішад”** розкривали лише відібраним учням із заможних каст.

Відповідно до **“упанішад”** людина повинна пройти чотири сходи учнівства: 1) період релігійного учнівства. На цій сході учень вивчає **“веди”**; 2) життя домогосподаря. В цей час учень повинен завести сім'ю, виростити дітей; 3) самотництво. Період усамітнення, самообмеження тілесних бажань; 4) аскетизм. Це час входження в касту вибраних тобто брахманів з відповідним зовнішнім приготуванням (гоління волоссяного покриву на тілі, використання жовтого одягу (сарі)).

У другому періоді становлення філософії Стародавньої Індії виникають філософські системи, в яких міфологічні уявлення про буття поєднані з раціональним осмисленням світу, становищем людини у світі. Найбільш відомими філософськими системами прийнято називати: **“джайнізм”** (від слова **“джіна”** – переможець). Ця філософська система закликає людину підпорядковувати своє життя суворим аскетичним правилам. Якщо людина залишається аскетом, вона є переможцем **“карми”**- долі.; **“йога”** (зосередження, самадхі) – це припинення діяльності людської свідомості, гармонізація фізичного, психічного та духовного станів людини. Засновником йоги є філософ Патанджані. Досягненням йоги була спроба дослідити людину як систему і стани свідомості. У йозі виділяють п'ять станів свідомості, які залежать від панування тої чи іншої

гуни (стан свідомості): 1) блукаюча, неспокійна (діяльний стан свідомості); 2) гуна “тамас” пасивна (приводить свідомість до стану сновидінь); 3) змішані, довільно спрямовані гуни (свідомість шукає задоволення, уникає страждань); 4) наповнення свідомості гуною саттва, спрямовує її на один об’єкт; 5) припинення діяльності будь – якої свідомості. ; **“буддизм”**. – засновник буддизму принц Гуатама Сіддхартха з роду Шаків (563 – 483 роки до нової ери). Він пізніше отримав ім’я Будди (просвітлений). Найдавнішим джерелом буддизму є Трипітака (три кошики вчень), складена учнями Гуатами. Це три тексти: правила поведінки, погляди на зовнішній світ і зібрання проповідей Будди. Захищений з дитинства Гуатама вирішив зустрітися з негараздами життя в результаті чого став пустельником. Саме тоді на нього зійшло просвітлення і він став Буддою, передавши учням чотири істини. Істина перша – життя це страждання. Істина друга – причина страждань бажання і жага життя. Істина третя – припинення страждань – відмова від бажань і спраги життя. Істина четверта – шлях до позбавлення страждань є восьмиразовим (правильне судження, правильне рішення, правильна мова, правильне устремління, правильне життя, правильна увага, правильне зосередження). Людина, що пройшла цим шляхом стає Буддою і досягає стану “нірвани” (повного припинення хвилювань). Трипітака дає таке пояснення поняття **“нірвана”** “Нірвана існує, о цар, її можна сприйняти розумом; праведний учень, що йде по правильному шляху, з чистим розумом, з піднесеністю і прямою, що не має перешкод, вільний від почуттєвих бажань, бачить **нірвану** . – Що ж воно таке, ця нірвана, о благий? Як вона може бути пояснена за допомогою порівнянь? Приведи мені доводи, згідно з якими вона є пояснена за допомогою порівнянь. – Чи існує, о цар, те, що називається вітром? - Так, о благий. Тоді, о цар, покажи мені вітер, що має колір, що має форму, маленький або великий, довгий або короткий. – Це неможливо, о благий, вітер не може бути показаний, тому що вітер не можна охопити рукою, ні поторкати, і проте вітер існує. Але якщо, о цар, неможливо показати вітер, то, виходить, вітру не існує? Я знаю, що вітер існує, це знання запало мені в серце, але я не можу показати вітер. - Точно так само, о цар, існує нірвана, але я не можу показати нірвану ні за допомогою кольору, ні за допомогою форми.” (Трипітака. Сутта – пітака . Антологія світової філософії: У 4 т. – М.:, 1969. – Т. 1. – Ч. 1.-- С. 117 – 118.)

Для третього періоду становлення філософії в стародавній Індії характерним є виникнення філософських шкіл (сутр). Провідне місце серед них займають: **санкх’я** (точне знання) Його засновником був філософ Капілу. Головним в цьому вченні є питання про вихідні сутності буття. Таких сутностей він виділяє дві: “пракріті” і “пурушу”(природа і свідомість). Ці сутності вічні, пов’язані між собою. Їх зв’язок приводить до виявлення їх якостей: маси, енергії, прояснення. Останні породжують п’ять стихій: вогонь, повітря, воду, землю, ефір. В союзі двох сутностей

сильніша поруша. Вона проявляється в людському “Я”. **Школа чарвака – лакаята** (засновник філософ Бріхаспаті 7 –6 століття до нової ери). Ця школа належить до матеріалістичних. Вона заперечує існування Бога, карми і винагороду за благочинне життя. Існує лише те, що сприймає чуття (чотири стихії земля, повітря, вода і вогонь). Людська душа існує доти, доки людина жива. **Школа ньая** (засновник Готама 3 століття до нової ери). Представники цієї школи вивчали основи та засоби пізнання, форми умовиводів, ознаки достовірності знань. Засоби пізнання вони поділили на чотири види: сприйняття, виведення, аналогія та усне свідчення. **Школа вайшешіка** (засновник – філософ Канада, 6 – 5 століття до нової ери). Це була школа первісного атомізму. У вченні Канади говориться: “щодо особливостей: воістину вони – одиничні, і визначаються як те, що лежить в основі субстанції”.

Отже, філософські школи стародавньої Індії вивчали найважливіші світоглядні проблеми: початок буття; будова світу; особливості людини; роль і зміст людського пізнання.

3. Духовною першоосновою філософської думки стародавнього Китаю є так зване “Пятикнижжя” (“У – цзінь”). В ньому в міфологічній формі подані найголовніші висновки щодо давньокитайського світобачення. За міфологічними уявленнями стародавніх китайців – світ утворив першопредок Пань – Гу, який, розколовши первинне яйце, відділив Небо від Землі. На Небі запанували ідеальні закони буття, а на Землі стихійність і випадковість. Китайська держава, це “серединне царство” (тобто людина і держава поєднують у собі властивості як Неба, так і Землі). Все на світі є взаємодія двох початків буття -- Інь і Янь. Інь – уособлення темного, пасивного, жіночого початку Буття, а Янь – світлий, чоловічий початок Буття. Внаслідок їх взаємодії утворюються п'ять стихій: вогонь, вода, земля, дерево, метал.

На основі міфології стародавнього Китаю виникло більше ста філософських шкіл, зокрема таких, як: даосизм, конфуціанство, натурфілософія, маїсти, легісти, софісти та інші. **Даосизм** (засновник Лао – цзи). Це вчення про першопричинну основу всесвіту, яка породжує всю різноманітність видимого світу. Вихідне поняття “дао” пояснюється як єдиний і універсальний початок буття. Лао – цзи говорить: “Дао вічне і безіменне. Хоча воно мізерне, але ніхто в світі не може його підкорити собі. Якщо знать і государі можуть його дотримуватись, то всі істоти самі стають спокійними. Тоді небо і земля зіллються в гармонії, наступлять щастя і благополуччя, а народ без наказу заспокоїться”. (Лао – цзи. Книга про дао і де. Стародавньокитайська філософія. Зб. текстів у 2 т. – М., 1972, -- С. 114 – 138.)

Кон – фу – цзи або Конфуцій (552 – 479 роки до нової ери) є засновником філософської школи **конфуціанство**. Ця школа на першому плані ставила проблеми людських стосунків і норм поведінки. За

Конфуцієм, вирішальне значення в житті людини повинен відігравати закон (повеління) Неба. Людина повинна вести себе відповідно до повеління Неба. Якщо вона це робить, вона є шляхетна (цзюн – цзи), якщо ні, вона низька людина. Для шляхетної людини найважливішими є наступні принципи: **“жень” – людинолюбство** (в своїй праці Кон – фу – цзи говорить “Учень Чжун – гун запитав про людинолюбство. Учитель відповів “Поза своїм домом стався до людей так, немов приймаєш дорогих гостей. Використовуй народ так, немов робиш важливе жертвоприношення. Не роби людям того, чого не бажаєш собі, і тоді й у державі й у родині до тебе не будуть почувати ворожості”; **“сяо” – повага до батьків, старших; “лі” – виконання ритуалів**. У 2 столітті до нової ери вчення Кон – фу – цзи було канонізоване і по сьогоднішній день відіграє значну духовну роль.

4. Антична (від грецької -- давній) філософія охоплює широкий період від Стародавньої Греції до Стародавнього Риму.

Періодизація становлення філософії Стародавньої Греції

1. Натурфілософський (7 – 5 століття до нової ери);
2. Висока класика (5 – 4 століття до нової ери);
3. Пізня класика (4 століття до нової ери – 6 століття нової ери)

Особливості античної філософії

1. Набула автономного характеру і здобула свою назву;
2. Стала відкритою та доступною для всіх, крім жінок та рабів;
3. Терпимо ставилась до всіх ідей, крім атеїзму;
4. Була пластичною і динамічною.

Умови, які сприяли появі античної філософії.

1. Географічно – кліматичні (розміщення на стику трьох континентів, сприятливий клімат);
2. Культурно – історичні (контакти з стародавніми цивілізаціями);
3. Соціальні (високий рівень соціальних стосунків);
4. Зрозумілість античної міфології, близькість її до людей;
5. Талановитість, рухливість стародавніх греків.

Перший період становлення старогрецької філософії носить назву натурфілософський, що означає філософське осмислення природи. Грецькою мовою природа звучить як “фізис”, а тому філософію Стародавньої Греції називають фізичною а філософів “фізиками”. Натурфілософський період цієї країни репрезентує **Мілетська філософська школа**, яка шукала відповіді на питання “Що було початком “архе” всього”, тобто природи. Представниками цієї філософської школи

були: Фалес, Анаксімен, Анаксімандр, Геракліт. Філософ **Фалес** із міста Мілет (Передня Азія) першопочатком всього “архе” називав воду. Він говорив “Усе з води”, “Усе має душу”. Його учень **Анаксімандр** назвав вихідною сутністю “архе” “**апейроном**” (невизначеним, безмежним). **Анаксімен** синтезував ідеї своїх попередників. Початок “архе” невизначений, але він повинен бути доступним для сприйняття. **Це є повітря.**

Діячі Мілетської школи підготували ґрунт для появи сміливої тези про те, що “все подібне до числа або пропорції”. Ця теза належить **Піфагору**. За його вченням, вихідним є число. Якщо вважати що все “архе” є щось “одне”, то тоді світ “все” стає однорідним, тобто постає в одній якості. У такому разі відмінності між речами не якісні, а кількісні, а значить все можна виміряти числом.

Сучасник Піфагора **Геракліт Ефеський** на основі вчення попередників створив цілісну філософську концепцію. Його головною думкою було: “Усе тече, усе змінюється”. Рухаються чотири стихії: вогонь, повітря, вода і земля. Енергію для руху дає вогонь. Це все він назвав Космос. Рух відбувається не хаотично, а піддається єдиному світовому закону “Логосу” (слово, хід думки, розумний порядок).

Після Геракліта в філософських викладках про світобудову головними постали питання “**Що**” і “**Як**”. Наприклад філософ **Демокріт** (автор школи атомізму) почав шукати відповідь на питання: Що лежить в основі буття? Він говорив: “Ніщо не виникає з нічого і не перетворюється в ніщо”. Краєм буття за Демокрітом є неподільний атом (корпускул), і його існування запорука незнищеності світу. Основними положеннями атомізму є: вся природа складається з атомів; атоми мають кількісні і якісні властивості; властивістю атомів є рух; атоми відрізняються один від одного формою, місцем знаходження; атоми рухаються в порожнечі, яка є матеріальною. На основі досягнень попередніх філософів також виникли філософські школи: **елейська школа** (філософ Пармені), **школа еволюціонізму** (філософ Емледокл), **школа неологій** (філософ Анаксагор).

Другий період грецької філософії характеризується вивченням сутності людини та її ставлення до буття. Перший крок від вивчення природи до людини зробили **софісти** (платні вчителі мудрості. Вчили риториці, вмінню вести дискусії). Вони вчили захищати тезу, а потім антитезу. Тобто їх істинні знання не цікавили. Представник софістів **Протагор** говорив “людина є мірою всіх речей”, “все є відносним”. В житті це формує безпринципність, але носіям цих тез виживати легше.

На захист надійних знань виступив філософ **Сократ** (469 – 399 роки до нової ери). Надійні знання можна пізнати через принцип “Пізнай себе”. Сократ вів чисельні сократичні бесіди з сучасниками. Не знаходячи знань у них він говорив: “Я знаю те, що я нічого не знаю, але інші не знають і того, що знаю я”. Захист своїх поглядів привів Сократа до хибного звинувачення і засудження до смертної кари.

Засновником ідеалістичного напрямку у філософії був **Платон** (427 – 347 роки до нової ери). **Він в основі буття поклав ідеї** (незмінні основи буття всього сущого) . Речі змінюються, говорив він, але світ не зникає. Значить в основі речей лежать ідеальні незмінні сутності. За змістом – ідеї, це миттєво схоплена повнота і єдність кожної речі. Єдине є синонімом речі. Світ ідей – є надчуттєва реальність, яка досконалістю перевищує все чуттєве. Речі – лише тіні ідей. Людське тіло, за Платоном, - в'язниця духу.

Аристотель (384 – 322 роки до нової ери) був учнем Платона і його ідейним противником. Йому належать слова: “Платон мені друг, але істина дорожча”. Він оголосив, що ідея і річ це одне і теж, лише річ існує реально, а ідея в нашому пізнанні. З його точки зору, речі складаються з матерії і форми. Матерія – пасивний матеріал, а дійсність речей пов'язана з формою (форма – суть, властивість предмета), що її продукує “форма всіх форм” – світовий розум. Буття ж речей зумовлене дією чотирьох причин: причина матеріальна, формальна, дійова і цільова або причина. Остання -- головна, бо визначає місце речі в універсамі. Таким чином, Аристотель заклав основи **дуалістичного напрямку у філософії, а також формальної логіки.**

Період пізньої класики представлений наступними філософськими школами: **епікуреїзм** (філософ Епікур) - закликала, що смерті не існує , так як в основі світобудови лежать невмирущі атоми; **скептицизм** (філософ Піррон) – закликала кожну річ розглядати такою, яка вона є ; **стоїцизм** (філософ Зенон) – у світі існує фатум (доля) і тому їй потрібно коритися; **неоплатонізм** (філософи Плотін і Прокл) – говорили, що світ є послідовним виливанням божественного Єдиного.

Отже, філософія стародавнього світу, особливо грецька, набравши професійної діяльності, відійшла від наївних матеріалістичних поглядів на світ, започаткувала і надала форму ідеалістичному, матеріалістичному і дуалістичному напрямам у філософії.

Теми для рефератів і доповідей

1. Філософські ідеї Стародавньої Індії та їх сучасне значення.
2. Сучасна оцінка ідей буддизму.
3. Сучасна оцінка ідей конфуціанства.
4. Умови та чинники формування античної філософії.
5. Життя та філософські погляди Сократа.
6. Філософське вчення Платона.
7. Вихідні ідеї філософії Аристотеля.

Завдання для закріплення матеріалів теми.

1. Охарактеризуйте світоглядні ідеї “Вед” як духовного канону Стародавньої Індії.
2. Охарактеризуйте основні ідеї філософських шкіл Стародавньої Індії.
3. Окресліть світоглядні ідеї давньокитайського “Пятикнижжя”.
4. Охарактеризуйте філософські погляди філософів Мілетської школи.
5. В чому полягає значення філософської діяльності Сократа? Чи актуальною є його діяльність сьогодні?

Література з теми.

1. Філософія: Навчальний посібник. За ред. Г. А. Заїченко-- К., Вища школа, 1995. -- С.20 – 30.
2. Філософія. Підручник в ред. В. Г. Кременя. -- Харків: -- Прапор, -- 2004.-- С. 31 – 58, 97 – 113.
3. В. Л. Петрушенко. Філософія. Навчальний посібник. К.: Каравела, -- 2001. С. 33 – 73.

Додаткова література

1. Лукьянов А. Є. Становление философии на Востоке. -- М., 1989.
2. Чанишев А.Н. Курс лекций по древней философии. -- М., 1963.
3. Читанка з історії філософії. У 6 кн. Кн. 1. Філософія Стародавнього Світу.-- К., 1992.
4. Асмус В. Ф. Античная философия.-- М. 1978.
5. Кондзьолка В.Н. Нариси історії античної філософії. -- Львів, 1993.
6. Татаркевич Вл. Історія філософії. Т. 1. -- Львів, 1997.

Тема. Філософія середніх віків та епохи Відродження

Мета вивчення: допомогти студентам зрозуміти відмінність між філософськими поглядами філософів середніх віків та епохи Відродження. Ознайомити студентів з світоглядними проблемами, які пробували вирішити мислителі Середньовіччя та епохи Відродження.

Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати:

- загальні особливості середньовічного типу філософствування;
- основні етапи розвитку середньовічної філософії;
- провідну проблематику середньовічної філософії;
- які зміни відбулись у християнському світобаченні в епоху Відродження;
- якими були провідні змістові акценти у ренесансній філософії.

вміти:

- порівнювати античну філософію з середньовічною;
- виявляти позитивні та негативні риси у середньовічному світосприйнятті;
- знаходити аналоги між історичними процесами Відродження та сьогодення.

розуміти:

- особливості середньовічного світобачення;
- роль середньовічної філософії у становленні сучасної науки;
- особливості гуманізму як феномену європейської історії.

Ключові терміни і поняття.

Дух – у середньовічному світобаченні єдина справжня форма буття.

Душа – у Середні віки – джерело і причина людського життя.

Теологія – у перекладі з грецької мови значить богослов'я.

Теоцентризм – визнання Бога є джерелом і основою всього сущого.

Антропоцентризм – возвеличення людини в епоху Відродження.

1. Поняття “середні віки” введено у вжиток в 1671 році, коли філософ Ді Санде назвав ім'ям “тедіа аетас” період від часів римського імператора Антонія (2 століття нової ери) до відродження наук 14 століття нової ери. Філософія середніх віків формувалась за умов класового феодального суспільства і геоцентричного світогляду. Тобто теоретична проблематика концентрувалась навколо поняття міфологізації Бога, а любов до мудрості реалізовувалась як течії богословської думки.

Становлення середньовічної філософії пов'язане з “**патристикою**” (від слова “патер” Батько “отець Церкви”). Це пов'язане з тим, що в 7 – 8 століттях нової ери отці церкви творили християнські догми. Основними проблемами патристики були: 1) проблема суті Бога і його троїстості; 2) взаємодія віри і розуму; 3) розуміння історії як руху до визначеної мети до “граду Божого”; 4) взаємодія волі людини через можливість порятунку або загибелі її душі; 5) проблема походження зла у світі і чому його терпить Бог.

Для епохи Середньовіччя властивою була “**схоластика**” – це специфічна середньовічна християнська філософія, яка панувала в шкільному навчанні. Головним її завданням було обґрунтування і захист богословських істин.

Через всю історію Середніх віків проходить суперечка між **реалістами і номіналістами**. Реалісти вважали, що єдина справжня основа буття речей – це загальні ідеї божественного розуму, які постають взірцем при творенні світу, вони є справжня реальність. (звідси реалісти).

Номіналісти припускали, що загальні ідеї - це лише імена (“номіна”), якими людина позначає спільне в різних речах, а реальністю слід вважати одиничні речі, оскільки саме вони є результатом божественного творіння.

2. Відомими філософами епохи середньовіччя були: Квінт Тертуліан, Оріген, Василь Великий, Григорій Ніський, Августин Блаженний, Фома (Тома) Аквінський, Іоанн Скот та інші. Наприклад **Квінт Тертуліан** пропагував християнство і захищав церкву від єресі. Його основною працею була книга “Апологетикум” де він протиставляв релігію філософії. Віру він представляв як найвищу істину. **Орегон** (185 – 254 роки нової ери) вважав християнство завершенням елліністичної філософії, що є введенням до християнства. Головна його книга носить назву “Про початки”. З його точки зору, Бог – це просто природа, що не допускає якої-небудь складності. Друга властивість Бога проявляється в його нескінченності. Філософ **Августин (Блаженний) Аврелій** (354 – 430 роки нової ери) визначив, що джерелом буття є Бог. Душа, за Аврелієм, нематеріальна субстанція, відмінна від тіла, а не властивість тіла. Душа безсмертна. Важливим є вчення Августина про божественну благодать (звідси Блаженний). Суть вчення. Перші люди до гріхопадіння мали вільну волю, могли не грішити. Після спокутної жертви Ісуса Христа обрані Богом уже не можуть грішити. Божество одвіку визначило одних людей до Добра, інших до Зла і мук. На думку Августина вся світова історія є історією боротьби Добра і Зла. Царство диявола він пов’язує з державою, царство Бога з церквою. Зміст історії в християнізації всього світу. Філософ **Фома (Тома) Аквінський** (1225 – 1274 роки нової ери) також зробив значний внесок у світову філософію. Він є автором книг “Сума теології” та “Сума проти язичників”. Фома Аквінський розмежував філософію і теологію. Предметом філософії він назвав істину Розуму, а предметом теології – істину одкровення. Але кінцевим об’єктом обох є Бог. Аквінський також заснував теорію “універсаліїв” Універсалії (підходи) існують трояко: - до речей у розумінні Бога; - у речах як їх сутності; - після речей у розумінні суб’єкта пізнання. Шотландський філософ **Іоанн Скот** (810 – 877 роки нової ери) заперечував міфологеми Бога. Він протиставив свою теорію, згідно якої Бог не творець світу за своєю волею, а спонтанно проростає в нього, виливається в нього за внутрішньою потребою своєї природи. Його книга в 1210 році була визнана єретичною і спалена на вогнищі.

3. Епоха Відродження (14 – 17 століття нової ери). Зростання виробництва в цей період зумовило розвиток техніки, природознавства, математики. Це вимагало визволення розуму від схоластики і повороту до суто логічних проблем, до природничо - наукового пізнання світу та людини. Виразниками такої тенденції стали найвідоміші мислителі епохи Відродження, загальним пафосом якої стали ідеї гуманізму. **Гуманізм** (від

латинської гуманус – людський) в загальному розумінні означає “прагнення до людяності”. Одночасно нова епоха стала відродженням античної культури.

Особливості філософії епохи Відродження полягають в наступному: по – перше, середньовічна догматика забороняла думати і відчувати. Людське тіло вважалось темницею і оголошувалось гріховним. Гуманісти Відродження, навпаки, “реабілітували” людину, прославляли земну любов і красу людського тіла. **Антропоцентризм** – перша і основна особливість філософії Відродження. По – друге, **секуляризація** (відділення) релігії від науки, від політики і моралі. Тепер проблеми держави, моралі і науки не розглядали крізь призму теології. Ці сфери буття почали визнаватись поза релігією. По – третє, філософія Відродження характеризується пошуками правильного методу пізнання природи. Виділилось два напрямки пізнання: **сенсуалізм (емпіризм) і раціоналізм**. Сенсуалісти стверджували, що в основі пізнання повинні бути відчуття і головним методом є експеримент, дослід. Раціоналісти вважали основним засобом -- логічне мислення, розум. По – четверте, в цю епоху формується новий матеріалістичний світогляд. Його проміжними формами стали **деїзм і пантеїзм**. *Деїсти* (від латинської -- Бог) визнавали божественне первоначало але вважали, що Бог, створивши світ, більше не втручається у встановлені ним закони для природи. *Пантеїсти* (від грецької – рап – все, теос – Бог) – ототожнювали світ і Бога. “Все є Бог, єдиносущне. Поза Богом немає нічого. Саме ці особливості сформували світогляд філософів епохи Відродження.

4. Видатними філософами епохи Відродження можна назвати Данте Алігері (1265 – 1321 роки нової ери), Марсілія Падуанського, Франческо Петрарку (1304 – 1374 р. н. е.), Леонарда Бруні (започаткував ідею первинності критерію моралі в оцінці життя людини), Лоренцо Валлу (засновник порівняльного аналізу в логіці), Еразма Ротердамського (1469 – 1536 р. н. е.). Філософ Джордано Бруно (1548 – 1600 р. н. е.) дотримувався пантеїстської філософії осмислення природи. Метою філософського пізнання він вважав не Бога, а природу і висловлював ідею про нескінченість природи і нескінченість Всесвіту. За пропаганду цих ідей був спалений на вогнищі. Філософ Микола Кузанський (1401 – 1464 р. н. е.) став родоначальником ренесансного платонізму. Його твори “Знаюче незнання”, “Про вчене незнання” прославляли розум людини, її здібності. Він висловлював ідеї про наявність життєвого духу, тілесної субстанції, що зв’язує відчуття з розумовою спроможністю. Микола Кузанський також розробив вчення про інтелект, про істину. Істина, за його поглядами, завжди процес, а не догма, процес пізнання руху до Бога. “Отже, про істину ми знаємо тільки, що є вона невловима: наш розум ставиться до істини, як можливість – до абсолютної необхідності, що не може бути ні більшою ні меншою, ніж вона є. Недарма суть речей, істина сущого, незбагненна у своїй чистоті, і, хоч філософи її розшукують, проте ніхто не

знайшов її такою, якою вона є. І чим глибша буде наша вченість у цьому незнанні, тим ближче ми підступимо до істини”. (Кузанський Н. Про учене незнання. Соч.: У 2т. – М., 1979. – Т. 1. – С – 53 – 54.)

Однією з галузей філософії епохи Відродження був **утопічний соціалізм**. Найбільш відомі філософи цього напрямку Томас Мор (1478 – 1535 р. н. е.) та Томаzzo Кампанелла (1568 – 1639 р. н. е.). Вони були переконані в тому, що приватна власність повинна бути знищена. Достаток, в якому живуть жителі видуманої ними країни “Утопія”, досягається примусовою працею, скороченням потреб, ліквідацією розкоші. Держава повинна втручатись навіть у творчість. Кожен крок громадянина спрямовується і контролюється.

Теми для рефератів в доповідей

1. Сучасне значення провідних ідей християнської патристики.
2. Схоластика і містика як провідні напрями середньовічної філософії.
3. Вихідні ідеї філософії гуманізму та їх світоглядне значення.
4. Розвиток ідей італійського гуманізму.

Завдання для закріплення матеріалів теми

1. Осмислити, як розглядали проблеми буття філософи доби середньовіччя?
2. В чому полягає суть поняття “патристика”. Довести на прикладах.
3. В чому полягає відмінність проблем, які розглядали філософи епохи Відродження, від проблем, що вивчались мислителями епохи середньовіччя?

Література з теми

1. В. Л. Петрушенко. Навчальний посібник. К., “Каравела”, 2001, - С. 73 – 108.
2. Філософія. Підручник для вищої школи. За ред. В. Г. Кременя., Харків, 2004., - С. 113 – 139.
3. Філософія. Підручник. За ред. Г. А. Заїченко та інших. К., Вища школа, 1995, - С. 30 – 35.

Додаткова література.

1. Кондзьолка В. В. Історія середньовічної філософії. Львів. 2001.
2. Коплстон Ф. Історія середньовічної філософії. К., 1997.
3. Кравців Б. Ренесанс і гуманізм на Україні. Київ. 1993.

4. Титаркевич Вл. Історія філософії. Т. 2, Львів, 1999.

Тема. Філософія Нового часу та епохи Просвітництва

Мета вивчення: Дати студентам уявлення про особливості розвитку філософії в Новий час. Ознайомити з розвитком емпіричного та раціоналістичного напрямків у філософії. Звернути увагу студентів на досягненнях філософів Нового часу в онтології, гносеології та філософії історії.

Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати:

- в чому проявлялась новизна нового історичного періоду;
- якими були змістові наголоси новоєвропейського світогляду;
- як провідні напрямки новоєвропейської філософії розвивали та виражали їх.

вміти:

- визначати зміст основних філософських позицій, що сформувались в Новий час;
- бачити та пояснювати внутрішній зв'язок між основними напрямками новоєвропейської філософії;
- виділяти нове у філософських ідеях цього часу.

розуміти:

- найважливіші особливості філософії цього часу;
- зміст і спрямованість провідних проблем новоєвропейської філософії;
- особливості тлумачення людини і суспільства у філософії Нового часу.

Ключові терміни і поняття.

Об'єкт і суб'єкт – об'єкт – частина природи, на яку спрямована активність людини; суб'єкт – людина, як вихідний пункт прояву активності;

Закон – об'єктивний, сталий, повторюваний тип зв'язку між процесами та явищами дійсності;

Субстанція – позначає таку основу світу, яка охоплювала всі форми та явища світу;

Аксіома – очевидне положення, яке не потребує доведення.

1. Новим періодом названо час з 16 по 18 століття нової ери. В цей час в соціально – економічному розвитку країн Західної Європи відбуваються суттєві зміни в економічній, політичній та духовній сферах. З

розширенням виробництва утвердилась нова політична сила – буржуазія. Це проявилось в переможних Англійській та Нідерландській буржуазних революціях.

Прискорений розвиток виробництва обумовлював висунення на передній план науки. Саме в 17 – 18 століттях нової ери визріла необхідність перетворень у природознавстві і гуманітарних науках. Пріоритетними стали такі науки як: математика, механіка, логіка і філософія. Домінуючою формою світогляду стає деїзм або пантеїзм, що дозволяло не заперечуючи Бога, визнавати велич і могутність Природи і Людини.

2. Значними були досягнення філософів Нового часу в галузі методології. **Методологія** (систематизація і пояснення набутих знань, способи бачення емпіричного (досвідного) матеріалу науки, оцінка засобів і методів які застосовуються в науці). Найбільш плідно в цьому напрямку працювали філософи Френсіс Бекон (1561 – 1626 роки нової ери) та Рене Декарт (1596 – 1650 роки нової ери). **Френсіс Бекон** – син чиновника. Навчався і працював в Кембріджі. Найбільш відомі його філософські праці – “Про гідність і збагачення наук”, “Новий Органон”, “Нова Атлантида”. У центрі уваги філософії Бекона стоїть проблема Людини і Природи (можливість пізнання природи людиною і формування наукового методу пізнання). Головним в осмисленні оточуючого світу, з його точки зору, є експеримент, дослід. Говорячи про емпіриків він вважав, що чиста емпірія не веде до нових відкриттів. Істинна філософія за Беконом, повинна поєднувати такі способи пізнання -- як емпіричний та теоретичний. Найбільш продуктивним методом пізнання в науці він вважав індукцію. Вона дозволяє вченому одержувати нові і перевіряти старі знання. **Індукція – логічна операція, яка забезпечує перехід від окремих поодиноких фактів до загальних положень.** Він говорив : “Не слід все – таки допускати, щоб розум перескакував від подробиць до окремих і майже самих загальних аксіом і по Їх непохитній істинності випробував би і встановлював середні аксіоми... Для наук же варто очікувати добра тільки тоді, коли ми будемо сходити по істинних сходах, по безперервним, а не переривчатим ступеням - від подробиць до менших аксіом і потім до середніх, одна вище іншої, і, нарешті, до самого загального. Тому що самі нижчі аксіоми мало чим відрізняються від голого досвіду. Вищі ж і самі загальні аксіоми умоглядні і абстрактні, і в них немає нічого твердого. Середні ж аксіоми істинні, тверді й життєві, від них залежать людські справи і долі. А над ними, нарешті, розташовані найбільш загальні аксіоми – не абстрактні, але правильно обмежені цими середніми аксіомами.” (Бекон Ф. Новий Органон. Соч. У 2 т., Т. 1, М, 1978. – С. 58 – 61.) Таким чином, він обґрунтував індукцію (наведення) як метод узагальнення досвідного знання, як логічний шлях руху пізнання від знання ознак або властивостей, які повторюються в

окремих явищах, до висновку, що вони властиві всім явищам певного класу.

Французький філософ **Рене Декарт** – автор книг “Біблія”, “Книга природи”, “Першооснови філософії” головну увагу приділяє розуму (тому він є раціоналістом). Мислення, з його точки зору, є головним критерієм людського розуму. **Він говорив: “Я мислю, отже, я існую”**. Виходячи з цього у книзі “Першооснови філософії” він дав роз’яснення предмету і завдань філософії. Філософія – це мудрість, досконале знання всього того, що може пізнати людина. Оволодіння знаннями, з його точки зору, є філософствуванням, тобто дослідженням першооснов. Йому належать слова “ніщо не виникає з нічого”. Найбільшим відкриттям Рене Декарта є дослідження явища дедукції. **Дедукція – це перехід від загальних положень до окремих.** Суть дедуктивного методу. Розум володіє висхідними, абсолютно вірогідними аксіомами знання, які доступні лише інтуїції, тобто ясному, виразному сприйняттю, а в зв’язку з цим шлях до індукції (узагальнення) знань лежить через дедукцію.

Отже, індуктивний і дедуктивний методи пізнання заклали базову основу для удосконалення оптимальної технології в різних галузях філософії.

3. Значними були досягнення філософів Нового часу в галузі онтології. Онтологія – філософська галузь про буття. Буття -- існування і розвиток матерії в природному і соціальному світах. Онтологією, як галуззю філософії, займались філософи: Г. В. Лейбніц, Ф. Бекон, Т. Гобс, І. Дідро, Д. Берклі, Р. Декарт і Б. Спіноза. У них були різні погляди на буття, первинність буття чи свідомості:

а) Філософи Ф. Бекон, Т. Гобі та Д. Дідро мали матеріалістичні погляди на онтологію. Первинним вони визнавали буття.

б) Філософ Г. В. Лейбніц розвивав плюралістичну концепцію об’єктивного ідеалізму у вченні про **монади (від грецького – одиниця) -- різні неподільні духовні субстанції**. Найнижчі монади які “сплять без сновидінь”, це -- земля, камінь, тощо. Другий клас монад: це ті, які мають відчуття і споглядання. Третій клас – це тварини, які мають невиразні споглядання і є напівсвідомими. Четвертий клас монад -- це душі людей з їхніми здібностями до самосвідомості. Г. Лейбніц вважав, що у Всесвіті є живі істоти, досконаліші за людей в духовному і тілесному відношенні.

в) Б. Берклі та В. Гольбах розвинули суб’єктивно – ідеалістичну онтологію. “... щодо нас матерія взагалі є все те, що діє будь – яким чином на наші органи відчуття”. Речі, це комбінації, своєрідні суми відчуттів. Існувати - значить бути сприйнятим.

г) Р. Декарт започаткував дуалістичний напрямок у філософії. Духовна субстанція -- атрибут мислення. Матеріальна субстанція – атрибут протяжності. Паралельно існуючі протилежності суть дуалізму Р. Декарта.

Нідерландський філософ Б. Спіноза (1632 – 1677 роки) в книзі “Етика” обґрунтував дві субстанції Р. Декарта (протяжність і мислення). Субстанції Декарта були перетворені на нерозривну єдність – матеріальної субстанції і духовності. Спіноза до дуалізму Декарта додав діалектику (єдність, взаємозв’язок, розвиток).

4. Гносеологія – галузь філософії, що вивчає пізнання, джерело людських знань, пізнавальну роль чуттєвих і раціональних форм знання, природу істини.

В період Нового часу сформувались три основні напрямки (погляди на це питання):

а) *Матеріалістичний сенсуалізм* (відчуття – єдине джерело пізнання). Пропагував цю ідею філософ Джон Локк, який говорив “Досвід – єдине джерело знання про зовнішній і внутрішній світ для людського розуму”.

б) *Ідеалістичний раціоналізм*. Джерелом знань є розум, а в розумі людям даний реальний світ.

в) *Ідеальний сенсуалізм*. Джерелом знань є відчуття, а в них людям даний або Бог, або нічого, крім відчуттів.

Плюралістичний підхід до гносеології сприяв конкретно – науковому, філософському дослідженню особливостей чуттєвих і раціональних знань.

5. Філософія історії -- галузь філософського знання, яка займається проблемами смислу історії, її закономірностями, головними напрямками розвитку людства та теоретичними пізнаннями. До філософії історії підійшли французькі просвітителі Вольтер, Ж.Ж. Руссо, Деламбер, Д. Дідро, Гельвецій, Гольбах, які внесли в осмислення суспільного життя таку складову частину скептицизму, як **сумнів**. У 18 столітті актуальним питанням, яке вивчалось, постало питання взаємовідносин людини і влади. Гельвецій і Гольбах говорили, що люди здатні створити справді гуманне суспільство, на основі принципів свободи, рівності та братерства. Ці принципи згодом стали гаслами Великої Французької революції. Д. Локк висунув положення про закон збереження людства: “Людина не може підкоряти себе деспотичній владі іншого.. Оскільки основним законом природи є збереження людства, то жодна людська санкція не може бути благодійною або обґрунтованою, якщо вона вступає всупереч з ним”. Феодальна державно – правова система розглядалась просвітниками як порушення властивих особі прав і свобод. П. Гольбах заклав гуманну ідею про те, що суспільство, середовище формує людину. Системну філософію історії створили К. Маркс та Ф. Енгельс, яка пізніше отримала назву “історичний матеріалізм”.

Теми для рефератів і доповідей.

1. Особливості методологічних позицій Ф. Бекона Р. Декарта; їх роль у розробці ідейних засад науки, в тому числі механіки і дорожнього будівництва.
2. Тлумачення пізнання в філософії Нового часу.
3. Філософія Нового часу про світобудову.

Завдання для закріплення матеріалів теми.

1. Окресліть особливості розвитку філософії Нового часу.
2. Порівняйте філософські ідеї Ф. Бекона та Р. Декарта.
3. Порівняйте погляди на субстанцію Б. Спінози та Г. Лейбніца.
4. Охарактеризуйте провідні ідеї європейських просвітників.

Література з теми.

1. В. Л. Петрусенко. Філософія: Навчальний посібник -- К: Каравела, 2001. С. 108 – 134.
2. Філософія: Підручник для вузів. За ред. Г. А. Заїченко.-- К: Вища школа, 1995. С. 35 – 45.
3. Філософія: Підручник. За ред. В. Г. Кременя. – Харків: Прапор, 2004. С. 139 – 153.

Додаткова література.

1. Соколов В. В. Европейская философия 15 – 17 веков. -- М, 1984.
2. Таранов П. С. Золотая философия. -- М., 1999.
3. Татаркевич В. История философии. Т.2. -- Львів, 1999.

Тема. Німецька класична філософія

Мета вивчення: Ознайомити студентів з особливостями розвитку філософської думки в Німеччині. Вказати – чому німецька класична філософія виділена як окрема наука. Підкреслити роль філософів І. Канта, Г. Гегеля , І. Фіхте та Л. Фейєрбаха в становленні німецької класичної філософії.

Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати:

- чому німецьку класичну філософію виділяють в окремий період розвитку новоєвропейської філософії;
- на яких світоглядних засадах були створені великі філософські системи німецької класики.

вміти:

- простежувати логіку розвитку проблематики у німецькій класичній філософії;
- оцінювати загальні результати її розвитку.

розуміти:

- що нового внесла німецька класична філософія в новоєвропейську філософію;
- зміст і значення розглянутих філософських тем;
- у якому сенсі німецька класична філософія завершила розвиток класичної новоєвропейської філософії.

Ключові терміни і поняття.

Апріорні знання – ті знання, які передують достовірним знанням;

Предмет мислення та пізнання -- частина об'єкта, яка виділена людиною для пізнання;

Розвиток – за Гегелем, такий тип зв'язку, який підсумовує усі можливі зв'язки та взаємодії дійсності;

Система знання – за Гегелем, будь яке знання, що претендує на істинне, має бути системно впорядкованим.

1. В середині 18 століття нової ери ідеї французького просвітництва заволоділи думками німецької інтелігенції. Першими, хто почав поширювати ідеї просвітництва в Німеччині були: Й. Вінкельман, Г. Лессінг, Й. Пестолоцці та І. Кант. Просвітництво в Німеччині набуває форми культурного руху і має багато ідей та обдарованих людей. Вищою цінністю для німецьких просвітників стала ідея свободи. Античність сприймалась як втілення її форми. Античні міста – поліси сприймалися як німецькі роздіблені держави. Відроджується любов до культури. Формується літературно – філософський напрям “Буря і натиск” з ідеєю єдності німецьких земель.

Водночас німецька класична філософія постала закономірним результатом попереднього розвитку новоєвропейської філософії. Вона була останньою класичною формою європейської філософії. Після неї розпочинається період неокласичної філософії.

Німецька класична філософія увібрала в себе провідну тематику новоєвропейської філософії загалом, попередні досягнення європейської філософії і піднесла на новий рівень формулювання і вирішення основних проблем попередньої філософії. **Крім того, німецька філософія внесла нові аспекти в світову філософську думку, зокрема: 1) явище активності або діяльності особистості; 2) принцип системності знань**

(будь – яке знання обґрунтоване, достовірне лише в системі знань); 3) ідея розвитку (все пов'язане з усім і все розвивається); 4) явище рефлексії (розвиток пізнання відбувається через рух від неусвідомленого до усвідомлення).

2. Початок німецької класичної філософії пов'язаний з діяльністю **І. Канта (1724 – 1804 роки)**, уродженця міста Кенігсберг. Там він навчався і працював в університеті. Став академіком трьох університетів-- Кенігсберзького, Петербурзького та Ієнського. Творчість І. Канта поділяється на три періоди. **Перший період (50 - 60 роки)** називається **докритичним**. В цей час він пробує пояснити походження світів через охолодження Сонячних систем. Головне питання, яке ставив в цей час філософ, було: Як на основі розгляду фізичних сил пояснити походження Космосу? **Другий період (70 – 80 роки нової ери)** називають **критичним**. В цей період І. Кант досліджує пізнавальні здібності у книзі **“Критика чистого розуму”** (звідси назва періоду). Він ставить три питання: Що я можу знати? (де виводить пізнавальні можливості людини); Що я повинен робити? (де з'ясовує природу моралі); На що я можу сподіватись? (де розкриває сутність релігії).

У книзі “Критика чистого розуму” І. Кант вказує на те, що початок будь – якого пізнання розпочинається знанням, яке він назвав “апріорним” (те що попереду). Це знання охоплює поняття простір і час, кількість і якість, причина і наслідок, мета і Бог (це знання перед свідоме). І. Кант виділяє чотири **антиномії** (протилежності між двома судженнями) чистого розуму. Одна з них “Світ має початок у часі і обмежений у просторі. І світ не має початку у часі і меж у просторі”. Кожна антиномія складається з тези та антитези.

У книгах “Критика практичного розуму” та “Критика здатності судження” І. Кант порушує проблеми етики (моралі). Його етика обґрунтувала законність вимог поважати гідність людської особи. Призначення людини – зробити своєю головною метою досягнення блага на Землі, в тому числі вічного миру. **Моральний закон, який розробив І. Кант, носить назву категоричний імператив.** Його суть виражена в таких словах: “Роби тільки за тим максимумом, керуючись яким будеш у змозі побажати, щоб він став загальним законом.”, “Роби так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі кожного іншого так, як до мети, і ніколи не ставився так, як до засобу”.

Третій період (90 – ті роки 18 століття) називається **антропологічним**. В цей час І. Кант ставить питання: Що таке людина? У книзі “Антропологія з прагматичного погляду” він з'ясовує питання, чи може людина за реальних умов життя здійснити своє призначення і дає ствердну відповідь на це питання. Тому відкриття І. Канта в цьому питанні порівнюють з відкриттям Коперніка. Копернік зрушив Землю, а І.

Кант зрушив людину, поклавши край її пасивності, як до цього розглядала людину попередня філософія.

За своїми поглядами І. Кант був дуалістом. Він ділить дійсність на два світи: світ речей у собі, які позначають матеріальний світ, а також Бога, свободу волі і безсмертя душі; світ людської свідомості, яка не має можливості пізнати перший світ.

Таким чином, значення діяльності І. Канта в тому, що: 1) він дав виправдану картину пізнання: пізнання не є дублюванням реальності, а є діяльністю створення інтелектуальних засобів людської взаємодії зі світом.; 2) людський розум може визнати надійним те знання, яке він сам вибудував; 3) людина постає в поглядах І. Канта творчою.

3. Георг Гегель (1770 – 1831 роки) уродженець міста Штутгарт. Свою кар'єру закінчив на посаді ректора Берлінського університету. Головною працею філософі є “Феноменологія духу”, яка визначила його, як об'єктивного ідеаліста. Одночасно ця книга вказує, чому саме Г. Гегель надав системності філософським знанням. **Чому ж Г. Гегель є об'єктивним ідеалістом? Тому що у своєму дослідженні він вважав, що основою буття є духовна субстанція - “Абсолютна ідея.”** Він назвав її діючим розумом, який все створює. Абсолютна ідея, тобто система категорій, що само розвиваються. Ця система є творцем природи і людського суспільства. Гегель доводить логічний рух понять, категорій, наприклад таких, як якість, кількість, міра. 1 – теза якість; (буття). 2 – антитеза – кількість; (ніщо). 3 – синтез – міра; (становлення). Ці категорії – до природні, до суспільні сутності, перед якими в вихідному пункті “Абсолютної ідеї” попередні розвиваються ще абсолютніші – буття, ніщо, становлення. Отже на рівні синтезу здійснено становлення якісно нового етапу діалектичного розвитку, який включає попередні етапи як свої. Система філософії Г. Гегеля проявляється також в тому, що він дослідив стадії розвитку абсолютної ідеї в природі (книга “Філософія природи”), в суспільстві (книги “Філософія історії” та “Філософія природи”), у свідомості (книги “Наука логіки”, “Філософія духу”, “Філософія релігії”, “Естетика” та “Історія філософії”).

Головним у вченні Г. Гегеля є діяльна активність суб'єкта. “Пізнай сам себе – ця абсолютна заповідь ні сама по собі, ні там, де висловлена історично, не має значення, тільки самопізнання, спрямоване на окрему спроможність, характер, схильність і є справжнє в людині”. **Г. Гегель сформулював поняття методу.** “Метод є не тільки вища сила чи, вірніше, єдина і абсолютна сила розуму, але вище і єдине пробудження, що знайшло себе у всьому через самого себе”.

Також Г. Гегель вважається засновником діалектики. Так, у законі про перехід кількості в якість він розкрив і обґрунтував зміст стрибків – якісних переходів у процесі розвитку. У законі єдності і боротьби

протилежностей він всебічно розкрив суперечності, як джерело саморозвитку явищ, предметів і процесів.

І. Фіхте (1762 – 1814 роки нової ери) створив оригінальне суб'єктивно – ідеалістичне вчення, згідно з яким, історія – це діалектика і активна взаємодія абсолютного “Я” (самосвідомості людства) та індивідуального “Я” окремої людини. “Діяти! Діяти! - ось для чого ми існуємо”. Реалізація волі людини створює всесвітню історію, як перехід із сфери необхідності у царство свободи.

4. Людвіг Фейєрбах (1804 – 1872 роки) уродженець містечка Ландегут Баварія. Працював викладачем філософії в Ерлангенському університеті. За книгу “Смерть і безсмертя”, де він заперечував безсмертя душі, був звільнений з роботи. Останні 25 років безвиїзно прожив на хуторі Брукберг, де і похований. На його могилі, за його заповітом, написані слова: “Бог це те, чим людина хоче стати, але стати не може”. **Він став матеріалістом в антропології.** Ці погляди Л. Фейєрбах розкрив у праці “Суть християнства”. Його антропологічний принцип – це єдність людської природи, що протиставляється гегелівському духовно – розумовому визначенню людини. “Не розум сам по собі, а єдність душі і тіла, розуму і тілесного організму -- така суть людини”. “Якщо релігія є сутністю людини – говорив він, -- то слід повернути людині всю повноту її життя, звеличити людину.” З його точки зору, справжньою філософією може бути лише антропологія людини. Мислить не душа, не мозок, а сама людина, -- говорив він.

Таким чином, німецькі філософи зробили значний внесок у дослідження проблем онтології, гносеології, антропології та етики. Вони конкретно визначили свої погляди на буття, по суті, вказавши на свою приналежність до матеріалістів, об'єктивних та суб'єктивних ідеалістів та дуалістів.

Теми для рефератів та доповідей.

1. Особливості та здобутки німецької класичної філософії.
2. Ідея “коперниковського перевороту” у філософії І. Канта.
3. Етичні та естетичні погляди І. Канта.
4. Вчення Г. Гегеля про абсолютну ідею.
5. Теорія діалектики Г. Гегеля.
6. Філософія Л. Фейєрбаха, та її вплив на європейську філософію.

Завдання для закріплення матеріалів теми.

1. Чому німецька філософія виділяється в окремий період?
2. Розкрийте зміст “коперниковського перевороту” у філософії І. Канта.
3. Поясніть розуміння Г. Гегелем життєвого циклу абсолютної ідеї.

4.Окресліть особливості філософської позиції Л. Фейєрбаха.

Література з теми.

1. В. Л. Петрушенко. Філософія: Навчальний посібник. -- К.: Каравела, 2001.С. 134 – 156.
2. Філософія: Підручник для вузів. За ред. Заїченко Г. А.-- К.: Вища школа, -- С. 45 – 51.
3. Філософія: Підручник. За ред. Кременя В. Г. – Харків, -- 2004. -- С.134 – 156.

Додаткова література

1. Стратон Р. Коротка історія новітньої філософії. -- К.: 1998.
2. Татаркевич Вл. Історія філософії. Т. 3. -- Львів: 1998.
3. Герасимчук А. А. Шейко . Філософія: -- Київ – Полтава, 1998. - 187 ст.
4. Філософія: Навчальний посібник. За ред. І. Ф. Надольного. К., Вікар, 1997. -- 584 ст.

Тема. Філософія 19 – 20 ст.

Мета вивчення: Ознайомити студентів із особливостями розвитку філософії 19 – 20 ст., опрацювати погляди науковців цієї епохи, осмислити нове розуміння і ставлення до світу та людини філософів епохи.

Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати:

- основні етапи становлення позитивістської філософії;
- спільне і відмінне в концепціях “буття людини” М.Хайдеггера, К.Ясперса та Ж.-П.Сартра;
- фундаментальні риси екзистенціалізму;
- основні етапи становлення філософської антропології.

вміти:

- пояснювати конкретними прикладами особливості розвитку філософії 19 – 20 ст.;
- пояснювати, що сприяло появі „філософії життя” та які її характерні риси?

розуміти:

- основні відмінності філософії Нового Часу, та філософії 19 – 20 ст.;
- які саме чинники вплинули на розвиток філософії 19 – 20 ст.;

Ключові терміни і поняття.

Позитивізм (франц. positivisme — умовний, позитивний, побудований на думці) — філософський напрям, який єдиним джерелом істинного знання проголошує емпіричний досвід, заперечуючи пізнавальну цінність філософських знань, теоретичного мислення.

Прагматизм (грец. pragma — справа, дія) — філософська течія, яка зводить суть понять, ідей, теорій до практичних операцій підкорення навколишнього середовища і розглядає практичну ефективність ідей як критерій їх істинності.

Філософія життя — напрям у неklasичній філософії кінця XIX — початку XX ст., представники якого проголосили життя (в біологічній, психологічній формах) основним предметом філософії.

Феноменологія (грец. phainomenon — той, що з'явився) — суб'єктивно-ідеалістична течія, яка зводить все суще до феноменів (явищ свідомості, даних з очевидністю) і описує їх за допомогою інтуїції.

Екзистенціалізм (лаг. existentia — існування) — суб'єктивістське вчення, в якому вихідні значення сущого (що таке річ, просторовість, часовість, інша людина та ін.) виводяться з існування (екзистенції) людини.

1. Розвиток науки в XIX ст. (досягнення німецьких вчених — Карла Вейєрштраса (1815—1897), Георга Кантора (1845—1918), Георга Рімана (1826—1866) — в математиці, англійців Майкла Фарадея (1791—1867), Джеймса Максвелла (1831 —1879) та німця Германа Гельмгольца (1821—1894) — у фізиці, шведа Єнса Берцеліуса (1779— 1848) і росіянина Дмитра Менделєєва (1834—1907) — в хімії, англійця Чарльза Дарвіна (1809—1882) — в біології), усвідомлення її значущості для промисловості та суспільного добробуту зумовили виникнення позитивізму — філософської течії, головним предметом якої стало наукове знання, яке він називає «позитивним».

Позитивізм (франц. positivisme — умовний, позитивний, побудований на думці) — філософський напрям, який єдиним джерелом істинного знання проголошує емпіричний досвід, заперечуючи пізнавальну цінність філософських знань теоретичного мислення.

Позитивізм протиставляє таке «позитивне» знання «метафізичному», або спекулятивному, яке виходить за межі фактів. Він не тільки занурює філософію в наукову проблематику, а намагається і розбудувати філософію на основі критеріїв науковості, характерних для природознавства (конкретних або точних наук). Позитивізм (філософія «позитивного» знання), який часто називають «філософією науки» — одна з найвпливовіших течій останніх півтора століть. Видозмінюючись (від позитивізму до махізму і далі до неопозитивізму), він багато в чому визначив духовне обличчя людства сучасної епохи, яку характеризує розвиток науки і техніки.

Теоретичним джерелом позитивізму є Просвітництво з його вірою у всемогутність розуму, в науково-технічний прогрес, а також англійський емпіризм Локка і Юма.

Основні ідеї та настанови позитивізму можна звести до таких тверджень:

1. Справжня наука не виходить за сферу фактів, за межі чуттєвого даного. Вона не гониться за невленими першоосновами і першопричинами. Звідси бере початок заперечення метафізики, яка не дотримується цієї вимоги.
2. Наука, яка вивчає факти, є всемогутньою. Не існує меж науковому пізнанню.
3. Суспільство також підлягає науковому пізнанню. Наукою про суспільство є соціологія.
4. Розвиток науки і техніки, а також соціології є запорукою суспільного прогресу.

2. Прагматизм виник у США наприкінці XIX ст. і набув найбільшого впливу в першій чверті XX ст. Це перша оригінальна (американська за походженням і за духом) філософська течія. Вона відобразила характерні риси ментальності молоді американської нації.

Прагматизм (грец. *pragma* — справа, дія) — філософська течія, яка зводить суть понять, ідей, теорій до практичних операцій підкорення навколишнього середовища і розглядає практичну ефективність ідей як критерій їх істинності. Прагматизм є емпіристською течією. Він апелює до досвіду, інтерпретуючи його значно ширше, ніж класичний емпіризм. Досвід він тлумачить не як певну пізнавальну процедуру, а як будь-які переживання людини. На основі цього засновники прагматизму ведуть мову про релігійний, містичний та ін. досвід. Продовжуючи традиції англійського емпіризму, зокрема Юма і Берклі, прагматизм асимілював багато ідей позитивізму (Спенсера, Мілля, Авенаріуса) і філософії життя (Бергсона). Основні представники прагматизму — американські вчені і філософи Чарльз Пірс (1839—1914), Вільям Джемс (1842—1910) та Джон Дьюї (1859—1952). Засновник прагматизму Ч. Пірс порвав з класичною традицією в гносеології, згідно з якою пізнання — це відтворення, відображення світу, а істина полягає у відповідності (збігу) знання і дійсності. Пірс, як і Авенаріус, розглядав мислення як спосіб пристосування людини до дійсності. Пізнання як відображення дійсності, досягнення істини заради істини він заперечує, трактуючи його як пристосування до середовища, знаходження оптимальних реакцій для його контролювання, задоволення потреб людини. Отже, «мислення (пізнання) розглядається як діяльність, спрямована не на понятійне відображення світу, а виключно на регулювання стосунків між організмом і середовищем, на витворення оптимальних реакцій на задоволення його здатностей пристосування». Людина, на думку Пірса, виробляє сукупність звичок діяти відповідно до певного середовища, і ці звички ґрунтуються на вірі. Віра в даному разі не є суто релігійною, а швидше переконанням, довірою, яку людина відчуває до певних ідей. Розуміння віри як звички діяти певним чином Пірс запозичив у Юма. Свідомість людини, на його думку, складається не з істин, а з вірувань, тобто із звичок діяти певним чином за певних обставин. Коли ж дія не дає бажаного результату, тобто коли вірування дає збій, тоді виникає сумнів і починається дослідження, що закінчується формуванням нового покоління, нової віри.

3.Ірраціоналізм не є породженням новітньої філософії. Різною мірою сліди його помітні в патристиці (Тертуліан, Августин), поглядах Паскаля, романтиків, пізнього Шеллінга. Однак тільки наприкінці XIX ст. він виходить на передній план філософської думки. Поширення і вплив ірраціоналізму зумовлені насамперед розчаруванням інтелектуалів в ідеї царства розуму на землі, яку в XVIII ст. проголосили ідеологи молоді буржуазії. Соціальні катаклізми (війни, революції) засвідчили, що людство далеке від омріяних ідеалів земного раю. Утвердженню ідей ірраціоналізму сприяло й поширення зневір'я в гуманістичні засади науково-технічного прогресу. Розвиток науки і техніки — найважливіших дітищ розуму поряд з демократією — приніс людству як вражаючі досягнення, так і невідомі раніше біди (Хіросіма, Чорнобиль, екологічна катастрофа). Засновники ірраціоналізму, мовби передчуваючи, що перетворення науково-технічного розуму на суспільного ідола може призвести до небажаних наслідків, виступили проти абсолютизації та універсалізації наукового пізнання, протиставивши йому релігійний, художній, а також філософський спосіб освоєння дійсності. Причиною виникнення ірраціоналізму можна вважати також усвідомлення обмеженості розуму як чинника людської поведінки. Як засвідчує психологія і філософська антропологія, в поведінці людини часто вирішальна роль належить емоціям, волі, підсвідомому, тобто так званим ірраціональним чинникам. Ірраціоналізм засвідчив кінець класичної європейської філософії Нового часу, яка ґрунтувалась на ідеях раціоналізму. Одним з найвідоміших критиків раціоналізму і засновником ірраціоналізму Нового часу був датський теолог і філософ Сьорен Керкегор (1813—1855). Після бурхливого студентського життя він поринув у релігійну віру, відмовившись навіть від нареченої. Здобувши ступінь магістра теології, проігнорував церковну кар'єру, оскільки вбачав у сучасному йому християнстві зраду самої ідеї християнства. Своє коротке життя провів у напруженому пошуку істини; його філософія є особистим досвідом духовних поривань, вистражданою ним істиною.

4.Філософія життя — напрям у некласичній філософії кінця XIX — початку XX ст., представники якого проголосили життя (в біологічній, психологічній формах) основним предметом філософії. Постала вона як своєрідний протест проти класичного гегелівського ідеалізму, який не переймався проблемою існування конкретної людини з її стражданнями і пориваннями. Виступила вона й проти неокантіанської та позитивістської версії філософії, яка зводила філософію тільки до аналізу методологічної проблематики науки. Філософія життя знаменувала собою поворот до людини, її проблем і переживань, до антропологічної й аксіологічної проблематики. Якщо для класичної філософії гаслом було «істина понад усе» (символом її може бути Д. Бруно), то для філософії життя — «людина понад усе». Це означало не просто переосмислення глибинних життєвих орієнтирів, але й переоцінку цінностей. Критиком традиційних цінностей і пророком нових виступив німецький

мислитель Фрідріх Ніцше. Світогляд його формувався під впливом волонтаризму Шопенгауера, дарвінізму, творчості Гете і музики Вагнера. В одній із перших праць, досліджуючи виникнення давньогрецької трагедії, Ніцше виділяє два первні (складники) культури — діонісівський (за йменням бога виноробства Діоніса), який уособлює буянню творчої енергії, оп'яніння життям, екстаз — все те, що можна тлумачити як прояв стихійних сил в людині і культурі і аполлонівський (за йменням Аполлона — бога музики, гармонії, світла), який є носієм міри, порядку, тобто розуму. Визнаючи єдність цих первнів у культурі, він віддає перевагу діонісівському, тобто ірраціональній стихії. Перемога аполлонівського (раціонального) первня у давньогрецькій філософії та культурі, яка настала з часів Сократа, означала, на думку Ніцше, початок декадансу (занепаду) цієї культури. Сократ, який прагнув підкорити життя розуму, звести все його розмаїття до правил розуму, є символом декадансу.

5.Феноменологія (грец. *phainomenon* — той, що з'явився) — суб'єктивно-ідеалістична течія, яка зводить все суще до феноменів (явищ свідомості, даних з очевидністю) і описує їх за допомогою інтуїції. Творцем і відомим представником феноменології був німецький мислитель Едмунд Гуссерль (1859—1938). У побутовій мові слово «феномен» вживається в значенні неповторного, незвичного явища, досягнення людини. У філософії феномен має дещо інше значення, яке можна з'ясувати лише через співвідношення феномена з явищем. Явище є виявом чогось, що відмінне від нього. Так, за грою кольорів при заході сонця фізик бачить певне заломлення променів у атмосфері. Він за явищем (грою кольорів) шукає сутність (закони заломлення світла). На відміну від фізика, художник та пересічна людина сприймають цю гру кольорів як самоданність, вони не роздвоюють його на явище і сутність. Ця гра кольорів і є для них феноменом. Феномен — те, що дано в сприйманні і не більше. Для Гуссерля феномен — безпосередня даність, те, що дано з очевидністю. Якщо людині, наприклад, хтось розповідає про слонів у Африці, то феноменом для неї є не слони, а мова, жести, інтонація розповідача, те, що дано з очевидністю. Гуссерль висунув ідею розбудови філософії як строгої науки. На його думку, вимозі строгої науки не відповідає ні натуралізм (так він називає позитивістський напрям), ні історизм (філософія життя). Перший виходить з наївної віри в існування світу, а це, на його думку, некритична позиція: строга філософія нічого не бере на віру, вона якраз і повинна обґрунтувати існування світу

Теми для рефератів і доповідей.

- 1.Свобода як умова розвитку науки.
- 2.Класика і сучасність: дві епохи в розвитку філософії.
- 3.Аналіз свідомості у феноменологічній філософії.

Завдання для закріплення матеріалів теми.

- 1.Окресліть основні етапи становлення позитивістської філософії.
- 2.Доведіть спільне і відмінне в поглядах представників аналітичної філософії.
- 3.Проаналізуйте особливості «критичного реалізму» К. Поппера.
- 4.В чому суть прагматизму?

Література з теми.

1. Причепій, Є. М. Філософія [Текст]: посібник для студентів вищих навчальних закладів / Є. М. Причепій, А. М. Черній, В. Д. Гвоздецький. – К.: Вид. центр «Академія», 2001. – С.170-179.
2. Кремень, В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції [Текст]: підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – С. 239-251.
3. Філософія як історія філософії [Текст]: підручник / за ред. В. І. Ярошовця. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – С. 287-297.
4. Бичко, А. К. Історія філософії [Текст]: підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – К.: Либідь, 2001. – С. 249-254; 257-260.

Тема. Філософська думка в Україні

Мета вивчення: Дати студентам уявлення про особливості української філософської думки, умови її формування. Підкреслити людинолюбство української філософії, її терпимість до інших світоглядних впливів. Окреслити основні віхи становлення української філософської думки.

Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати:

- історичні та культурні особливості формування української філософської думки;
- етапи розвитку української філософії та їх загальну характеристику;
- зміст і проблематику найважливіших філософських пам'яток;
- характерні риси української філософії на кожному етапі її розвитку;

вміти:

- пояснювати історичні особливості проявів українських філософських пошуків;
- робити порівняльний аналіз філософських надбань різних епох української історії.

розуміти:

- причини особливостей української філософської думки;

- органічний зв'язок філософських ідей з духовними та суспільно – історичними процесами в Україні;
- культурне та соціальне значення філософської спадщини.

Ключові терміни і поняття.

Антеїзм – філософська думка прояву любові до рідної Землі;

Братські школи – центри освіти та духовного життя в Україні;

Емоційність – надання переваги почуттям над раціональним мисленням;

Естетизм – цінування краси в українській філософії.

1. Українська філософія -- явище переважно внутрішнє у відношенні до української культури, тому що вона виражала, концентрувала, виводила на рівень осмислення важливі риси національного характеру. Ці риси наступні: 1) **емоційність та чутливість** (постають в якості співчуття, зацікавленого ставлення до людини); 2) **сентиментальність та естетизм** (позитивно проявляють себе як любов до краси в усіх її проявах); 3) **психічна рухливість** (українець швидко адаптується до різних ситуацій життя); 4) **шанування індивідуальної свободи** (історично проявляється в небажанні українців коритися насильству, іноземному пануванню); 5) **релігійність** українського народу; 6) **ставлення до Землі та природи з любов'ю**.

Особливостями української філософії є: 1) вона постає внутрішнім явищем української культури; 2) українська філософія не проявляла схильності до абстрактно – раціональних системних побудов; 3) вона проявляла схильність до моральних настанов (наприклад: “Повчання дітям” князя Володимира Мономаха); 4) переважно позитивно ставилась до релігії; 5) сильно повернена в сторону історичних осмислень особливостей долі українського народу; 6) вона досить сильно інтегрована в літературу, громадсько-політичну думку.

2. Філософія часів Київської Русі охоплює період з 9 по 14 століття нової ери. Ця філософія поєднала принесену християнством світову, перш за все старогрецьку філософську думку та традиційні міфологічні світоглядні уявлення східних слов'ян. Та все ж в Київській Русі (Україні) формується своєрідний тип філософствування, що відрізняється суб'єктом пізнання. **“Любомудр” – філософ виступає як цілісний суб'єкт. Він мислить себе як факт всередині буття.**

Перше визначення поняття “філософія” в Україні міститься в творі Климента Окидського “Пространне житіє Костянтина – Кирила Філософа”. Це визначення звучить так: “ філософія -- це “знання божих та людських речей, що навчає, як людина може прийти до Бога, як ділами своїми наблизитись за образом і подобою до творця свого”.

В Києво – Руській філософії існує негативне ставлення до природного “творного” світу. Наприклад, засновник Києво – Печерської лаври Феодосій у літописі “Києво - Печерський Патерик” говорить : “Никакоже пещися о плотномь”, “не имети надежа от земних никося”. Світ земний , як осередок “зла”, що протистоїть ідеальному показано в літописі Володимира Мономаха “Повчання дітям”. Оспівування книжкових знань, символів, знайшло своє відображення у літописах: “Повість минулих літ”, “Ізборник Святослава 1076 року”, “Моління Данили Заточника”, “Слово про закон і благодать” монаха Іларіона.

У поглядах староруських філософів: « Серце є ланкою, яка зводить воедино розум, чуття і волю людини та наближає її до Бога».

Староруська філософія розвивалась до 1470 року, поки, по смерті останнього київського князя Симона Омельковича не було скасоване Київське удільне князівство, а влада не перейшла до литовських князів.

Таким чином , філософія Київської Русі відрізнялась тим, що: 1) від самого початку постала у поєднанні з давньогрецькою філософією; 2) філософія і мудрість сприймалися переважно як найперші настанови для індивідуального самозаглиблення: “філософствування у Христі”; 3) на першому плані не знаходились питання абстрагування, а перш за все, моральні настанови.

3. Протягом 15 – 17 століть Україна перебуває в складі Великого Литовського князівства а потім Речі Посполитої. Відповідно і розвиток філософської думки ділиться на два періоди. Перший період – 14 - 15 століття , другий - 16 – 17 століття. В другому періоді посилюється вплив на українську філософію католицької церкви, і відповідно посилюється національно – визвольний супротив на рівні філософської думки. Звичайно, перебування в складі цих держав мало для України і позитивні риси. По – перше, внутрішнє життя в Україні дещо стабілізувалось після років монголо – татарського іга. По – друге, відкрились можливості для більш інтенсивних зв’язків із країнами Західної Європи.

Відомими філософами – гуманістами кінця 15 -- першої половини 16 століття були Юрій Дрогобич, Сергій Оріхівський, та інші філософи. Відправною точкою світогляду цих діячів були ствердження гідності особи, ідеалів соціальної справедливості.

Центрами розвитку філософської думки були братства та академії. Зокрема, в Острозькій академії працювали відомі просвітники Г. Смотрицький, В. Суразький, Клірик Острозький, Іван Вишенський, Петро Скарга та інші. Їхніми світоглядними орієнтирами були: 1) вони відстоювали ідею захисту українського народу; 2) порушували питання про громадські права і особисті свободи; 3) відстоювали думку про природну рівність людей; 4) орієнтувались на внутрішнє духовне життя людини. Філософ І. Вишенський мав деякі відмінні погляди, більше орієнтуючись на східний, російський світ. Зокрема, він рішуче виступив

проти західноєвропейських впливів на українську культуру. В Києво – Могилянській Академії, заснованій у 17 столітті працювали відомі філософи І. Галятовський, І. Гізель, С. Яворський, Ф. Прокопович, Г. Кониський та інші. Вони вважали, що: 1) філософія це система дисциплін, яка повинна віднайти істину (до речі у Академії викладались діалектика, натурфілософія, психологія, метафізика); 2) істину слід шукати на шляху дослідження наслідків Божої діяльності; 3) здобуття істини є результатом складного процесу пізнання; 4) пріоритетне значення має розум; 5) вирішальне значення для пізнання має науковий метод; 6) сенс життя у творчій праці. Засновник Києво – Могилянської Академії Петро Могила мав такі погляди: 1) відстоював ідею розвитку науки та освіти під егідою церкви; 2) закликав поширювати освіту серед народу; 3) наполягав на пріоритетності духовної влади над світською; 4) окреслив образ бажаного володаря “Філософа на троні”.

4. У 18 столітті Україна була поділена між Росією, Річчю Посполитою та Туреччиною, що і відбилось на становленні філософії. Певний час, поки ще існувала Києво - Могилянська академія, вона залишалась центром світоглядних узагальнень. З нею пов'язане ім'я відомого не лише в Україні, а й у світі **Григорія Савича Сковороди (1722 – 1794 роки)**. Він народився в селі Чорнухи Лубенського козачого полку, в родині збіднілого козака. Випускник Києво – Могилянської Академії. Відомий своїми творами, які дійшли до нашого часу у вигляді збірок поезій: “Сад божественних песний”, “Начальная дверь к христианскому добронравию”, “Наркисс”, “Асхань”, “Басни харьковские”. Погляди Г. С. Сковороди: 1) світ складається з двох натур: видимої чуттєвої і невидимої, духовної; 2) дві натури існують паралельно; 3) існує три світи: макрокосм (природа), мікркосм (людина) та світ символів (Біблія). Біблія, з точки зору Г. Сковороди, особливий реальний світ, який існує між мікросвітом і макросвітом.; 4) людина, як малий світ, поєднає в собі дві натури; 5) перед людиною стоїть завдання пізнати себе; 6) потрібно прислухатись до голосу серця; 7) любов та віра дасть змогу людині вийти за межі свого “Я”; 8) людське щастя втілюється не лише в духовних шуканнях, а й у праці.

5. У 19 – на початку 20 століття українська філософія розвивалась не як самостійне явище, а під впливом тих держав і культур, в яких перебувала Україна. Розвивалась як класична філософія, так і філософія бунтарська, національно – визвольна. До носіїв класичної філософії можна віднести Петра Лодія (автора дослідження “Логические наставления , руководствующие к познанию і различению истинного от ложного”, Памфіла Юркевича, автора праць “Ідея”, “Серце і його значення в житті людини”, та інших. До речі, щодо філософської ментальності, яка склалася в цей час у класичній філософії, слід назвати слова М. Гоголя: “Я сам не

знаю, яка у мене душа, хохляцька чи російська. Знаю тільки, що ніяк би не надав переваги ні малоросіянинові перед росіянином, ні росіянину, перед малоросіянином”.

Бунтарська, національно – визвольна філософія знайшла своє відображення у творчості Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова та інших. Так, **Т. Шевченко** (1814 – 1861 роки) у своїх творах “Розрита могила”, “Великий льох” та інших, вивчав проблеми людини, її переживання. **Іван Франко** мав наступні світоглядні позиції: 1) ставив у центр міркувань людину; 2) основним чинником майбутніх зрушень вбачав прогрес науки і техніки; 3) критично ставився до марксизму щодо матеріалізму; 4) був прихильником індуктивного методу дослідження; 5) виступав проти “державного соціалізму”; 6) моральну опору людства вбачав в релігії. **Михайло Драгоманов** (1841 – 1891 роки) народився в місті Гадячі у дворянській родині. Прогресивною рисою його діяльності була боротьба проти царського самодержавства. Він вважав, що соціальну несправедливість можна усунути лише докорінними змінами економічного ладу. Земля і фабрики повинні стати власністю робітників. За філософськими поглядами – матеріаліст, атеїст. Він відстоював право спілкуватись рідною мовою, захищав українську культуру.

В кінці 19 -- на початку 20 століття плідно працював **В. Вернадський** (1863 – 1945 роки). Він став творцем вчення про ноосферу. Його твори формували біосферне мислення. Під впливом діяльності людини біосфера поступово перетворюється в нове середовище – ноосферу (сферу розуму). Це приведе до радикальних змін в самій біосфері. В. Вернадський постійно вболівав за Україну, виступав за збереження культурної спадщини українського народу.

На початку 20 століття активізувалась пропаганда національно – визвольних ідей як в Україні, так і у вигнанні, в межах української діаспори. Досить популярними були погляди **Дмитра Донцова**, який зокрема у книзі “Дух нашої давнини” проповідує наступні погляди: 1) визнання впливу ідей на історичний розвиток; 2) визнання вирішальної ролі людської особистості в історії; 3) основною силою індивідуума розглядав ірраціональну волю; 4) ратував за повернення до джерел національних традицій.

За межами України досить плідно працювали філософи В’ячеслав Липинський (автор книг “Листи до братів хліборобів”, “Релігія і церква”), Юрій Липа (автор книг “Українська доба”, “Українська раса”), С. Тудор, П. Козланюк, В. Левинський та інші.

6. В 20 столітті на теренах України філософія розвивалась під контролем більшовицької влади, центр якої знаходився в Москві. Деякі кроки в розвитку філософії робилися, але в разі виходу за межі більшовицької пропаганди, філософи переслідувались в першу чергу. Після громадянської війни умовними центрами розвитку філософії були Академія Наук УРСР,

Київський та Харківський державні університети. Так, творчість Г. Сковороди досліджував академік Дмитро Багалій, який в 1923 році видав російською мовою книгу “Украинский странствующий философ Г. С. Сковорода”. Микола Сумцов написав дослідження про становлення української філософської думки. Питаннями історії філософії займався О. Гіляров.

У 1933 році був відкритий Інститут філософії при Академії Наук УРСР, який згодом був закритий, а більшість філософів репресовано. Лише після війни було відкрито філософський факультет при Київському Університеті ім. Т. Шевченка. В радянські післявоєнні роки значні досягнення в галузі дослідження філософських питань мали філософи Петро Копнін (книга “Логічні основи науки”) та Мирослав Попович (книга “Про філософський аналіз мови”). Значна частина молодих філософів, зокрема таких, як Євген Сверстюк, опинилась в рядах українських дисидентів і відсиділа різні терміни ув’язнення в радянських в’язницях.

Лише проголошення в 1991 році незалежності України дає надію на вільний розвиток української Філософської думки.

Теми для рефератів та доповідей.

1. Провідні філософські джерела Київської Русі про людину, суспільство та історію.
2. Україна та Західна Європа 16 – 17 століть: вплив їх зв’язків на розвиток філософії.
3. Роль православних братств і братських шкіл у розвитку філософії та освіти України.
4. Життя та філософська творчість Григорія Сковороди.
5. Філософсько – світоглядні погляди Т. Шевченка.
6. Вихідні філософсько – світоглядні погляди В. Вернадського.

Завдання для закріплення матеріалів теми.

1. Поясніть зміст основних особливостей української філософії.
2. Охарактеризуйте роль братських шкіл та Академій у розвитку освіти і філософії в Україні.
3. Розкрийте зміст філософських ідей Г. С. Сковороди.
4. Поясніть, чому в становленні української філософії значну роль відіграли українська література та суспільно – політичні рухи.
5. Окресліть зміст світоглядних ідей представників української літератури 19 століття.
6. Аргументуйте, в чому полягає сучасне значення ідей В. Вернадського.

Література з теми.

1. В. Л. Петрушенко. Філософія: Навчальний посібник.-- К.: Каравела, 2001. С. 207 – 255.
2. Філософія: Підручник для вузів. -- К.: Вища школа, 1995.-- С. 77 – 128.
3. Філософія: Підручник для вищої школи. – Харків: Прапор, 2004.-- С. 197 – 225.

Додаткова література.

1. Вільчинський Ю, Розвиток філософської думки в Україні Львів, 1994.
2. Горський В. Історія української філософії : Курс лекцій. -- Київ, 1996.
3. Донцов Д. Лондон, 1986.
4. Забужко О. Філософія національної ідеї та європейський контекст. К., 1993.
5. Історія філософії в Україні. У 3 – х т. -- К.: 1987 – 1988.

Тема. Проблема буття у філософії

Мета вивчення: Розкрити процес формування людини в результаті активної її діяльності по відношенню до природи, накопичення знань про рівні і рух матеріального світу. Окреслити студентам поняття “буття”, погляди філософів на буття та форми буття.

Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати:

- основні функції, що їх виконує буття у філософії;
- послідовність визначення буття в історії європейської філософії;
- відмінність між філософським та науковим розумінням буття.

уміти:

- проводити порівняння класичного та некласичного розуміння буття;
- аналізувати переваги та недоліки конкретно – наукового та філософського тлумачення буття;

розуміти:

- особливості філософського трактування буття;
- рівні осмислення буття у філософській науці;
- основні аспекти розуміння буття в сучасній науці.

Ключові терміни і поняття

Буття – небуття – гранична межа філософського узагальнення, через яке визначається буття.

Інтенція – властивість людської думки та свідомості, пов'язана з їх принциповою спрямованістю на певний предметний зміст.

Онтологія – основна філософська наука про буття, види, рівні, форми та прояви буття.

1. Практика (спосіб становлення і ставлення людини до світу та себе самої). Людина і тварина – частини природи. Вони по-різному до неї ставляться. Тварина адаптується до природи, виживає за рахунок того, що вона їй дає в готовому вигляді (головне, це їжа) Людина на відміну від тварини не спроможна задовольнити свої потреби готовим природними речами (одягом, знаряддям праці, тощо). Людина постає перед природою з власною програмою. Об'єктивно не залежить, хоче вона цього чи ні. Існувати, значить жити, а щоб жити, виникає об'єктивно – суб'єктивна необхідність перетворити природне для задоволення власної потреби. Отже **практика – це перетворення природного в людське.**

Категорія “**діяльність**” свідчить про активність людини по відношенню до природи. Існують наступні чинники діяльності: а) *перетворююча діяльність* – охоплює всі форми діяльності які призводять до зміни реального або ідеального, створення того, чого раніше не існувало; б) *пізнавальна діяльність* – у ній активність суб'єкта спрямована до об'єкта, але при цьому вона не змінює, а відтворює його за ідеальною формою.; в) *комунікативна діяльність* – це спілкування, суб'єктивно – суб'єктивні відносини. Спілкуватись, значить визнавати подібного собі. Отже, **категорія “діяльність” відображає специфіку людського ставлення до світу, як становлення суб'єктивного.** У своїй діяльності індивід не лише творить “Іншу діяльність”, а й створює самого себе.

Значну роль у житті людини відіграє праця. **Праця -- це категорія, яка свідчить про технічний процес перетворення природного в людське.** До структури процесу людської праці як процесу оволодіння природою, внаслідок чого створюються нові, необхідні для задоволення потреб людини речі, входять такі елементи: а) матеріальний контакт людини з природою; б) доцільна діяльність; в) виробнича кваліфікація та знання властивостей предмета, засобів та принципів праці. Працю, як процес, що відбувається між людиною і природою, можна розглядати з двох сторін: - об'єктивний процес суб'єкта; - суб'єктивний – бо об'єкт перетворюється людиною за власною програмою. Отже, практика і праця, а також діяльність взаємопов'язані категорії як одного цілого, що відтворюють об'єктивні і суб'єктивні сторони даного цілого.

2. Практична діяльність людей створила наступні види практики, як узагальнюючі історичних досягнень людства : а) *виробнича практика* – впливає на створення і розвиток засобів виробництва.(головним в ній виступає сила м'язів та нервів людини); б) *соціально – історична практика*

(цей вид практики спрямований на зміну способів життєдіяльності людини. Мета даного виду практики пов'язана із зміною суспільства, характеру соціального життя, політичних та інших відносин.); в) *науковий експеримент* – він дозволяє перевірити істинність знань. Експеримент перетворюється на безпосередню продуктивну силу, починає все більш активно впливати на всі сторони життя сучасного суспільства, матеріальне виробництво, політику, технічний прогрес, спосіб життя людей.

3. Буття вивчає наука **онтологія** (вивчає принципи буття, найбільш загальні сутності і категорії існуючого). Термін “онтологія” ввів грецький філософ Гокленіус у праці “Філософський лексикон”, що означає “онтос” – рід, суще; та “логос” – вчення.

Поняття “буття” є однією з категорій відносин “Людина – Світ” Тому потрібно усвідомити знання про Світ. Людина може пізнати себе, свою суть, стосунки з іншими людьми через пізнання Світу. Поняття “Світ” визначається рівнем культури, науки, матеріальної культури, природи. **Світ – це єдність об'єктивної дійсності і дійсності сутнісних сил людини, що мають конкретно – історичний характер.** Поняття “Світ” почало формуватись з часу виникнення міфології. Первісні люди могли вижити, діючи спільно. Вони спільно виробили правила поведінки, норми, уявлення про себе, природне оточення. Це і знайшло своє відображення у понятті “Світ”. Виходячи з цього, стає зрозуміло, що “Світ” – це цілісна система, яка розвивається в діалектичній єдності природи і суспільства. Людина, в процесі суспільної практики, змінює світ; з одної сторони вдосконалюючи його, з іншої – руйнуючи.

Відповідно, в ході суспільної практики, змінювались і підходи до категорії “Світ”. Наприклад, “екзистенціалісти” говорили, що “Світ” є те, що утворює світовість існування (тобто буття людини у світі). Німецький філософ Мартін Хайдеггер підкреслював: “Світ -- вид буття людського існування”.

Таким чином: поняття “Світ” охоплює натуральну і штучну природу, соціальні відносини, духовний світ людини, способи і продукти духовної творчості.

Відносини – “Людина – Світ” конкретизуються категоріями “**сутність**”, “**існування**”, “**дійсність**”. Під “**сутністю**” розуміють те, що складає суть речей, сукупність їх основних властивостей. (представники всіх наук говорять “ Говори по суті”). “**Існування**” вживалося для визначення зовнішнього буття речі або процесу. В історії філософії існування розуміють не мисленням, як наприклад сутність, а досвідом. Воно є одиничне, особисте та кінцеве. Категорія “існування” використовується для вираження факту існування речі чи процесу. “**Дійсність**” відображає об'єктивну реальність, існуючий світ. Ці категорії дозволяють уявити зміст понять “Людина – Світ” та поняття “Буття”.

Поняття “**буття**” вперше застосував грецький філософ Парменід (5 – 4 століття до нашої ери) – в період переходу від віри в міфологію, до віри у владу розуму. Він обґрунтував наявність у світі нової сили, що може утримати світ людини і стабільність Всесвіту. Ця сила – необхідність, що асоціюється з порядком. Зовнішній порядок ніщо не змінить (день змінюється ніччю, зима – весною і т. п.). **Він сказав: “Світ що раціонально осмислюється і є буття”.**

В історії філософії існує ряд поглядів на природу буття: 1) **До-філософські уявлення про буття** – представлені міфологією і позначені синкретизмом (відчуття співпричетності міфологічного і людського начал буття). Це оживлення природи, наявність боголюдей і т. п.; 2) **Матеріалістичні уявлення** – виходять з матеріалістичного пояснення буття оточуючого світу. Сильною стороною матеріалізму є визнання причетності людини до об’єктивної реальності. 3) **Філософський ідеалізм** – трактує буття у крайній формі, що називається **спіритуалізм**. Він має два різновиди: а) уявлення про буття як про сукупність людських відчуттів (філософ Д. Берклі); б) сукупність неподільних, нематеріальних “монад” (філософ Г. Лейбніц). “Монада”, за Г. Лейбніцем – “проста субстанція”, яка містить у собі множину станів і відношень. Єдність “монад” забезпечує Бог, який є джерелом “універсамів” (частинок буття); 4) **Дуалістичний напрямок** – визнає дві субстанції: дух і матерію. Цей напрямок поглядів на буття ввів німецький філософ Крістіан Вольф. Погляди дуалістів на буття різноманітні. Наприклад М. Шелер запропонував ідею сублимації (передача життєвої та духовної енергії з нижніх шарів буття у вищі; 5) **Моністичне світорозуміння буття** запропонував філософ Б. Спіноза. За його поглядами “субстанція” тобто буття має велику кількість атрибутів – просторовість, тілесність, мислення. Але всяке явище буття створюється Богом або “породжуючою природою”; 6) **“Холізм”** (філософія органічної цілісності, від грецької “холос” – ціле). Обґрунтував філософ Ян Сметсон. Суть: “Всі явища світу підпорядковані процесові творчої еволюції, котра оновлює буттєві форми”; 7) **Теорія німецького філософа Миколи Гартмана**. Пояснює багатшаровість буття, відкидає генетичний зв’язок шарів буття. Робиться установка на “раптовість” появи чергового шару буття.

В сучасному розумінні, буття є всеохоплююча реальність, гранично загальне положення про суще взагалі. Буття є те, що існує: матерія, речі, властивості, зв’язки і відносини, а також ідеї, теорії. Тобто буття охоплює матеріальний і духовний світ.

Форми буття. 1. Буття речей, властивостей, процесів природного та штучного походження; 2. Буття людини, яке має свої особливості: людина -- частина природи, людина володіє свідомістю, що надає їй нових особливостей: а) Дякуючи свідомості, людина задовольняє практичні потреби; б) Людина має не лише свідомість, а й душу, що дозволяє їй усвідомлювати себе; в) Людина суспільна істота.; 3. Буття соціального

(суспільства). Буття соціального – результат цілеспрямованої діяльності груп людей. Головним в соціальному бутті є соціальна дія.; 4. Буття ідеального (духовного) – складається з суб’єктивно – ідеального, об’єктивного загального та об’єктивно – ідеального. Суб’єктивно – ідеальне буття властиве окремій людині, об’єктивне загальне притаманне окремій соціальній спільноті а об’єктивне ідеальне втілене в завершених творіннях свідомості людини,; 5. Буття біосфери (пов’язано з відкриттям В. Вернадського).

Теми для рефератів та доповідей.

1. Значення проблеми буття для філософії.
2. Основні функції буття у філософії.
3. Класичне та некласичне розуміння буття в історії філософії.
4. Сучасна космологія та квантова механіка про світобудову.

Завдання для закріплення матеріалів теми.

1. Розкрийте основні аспекти значення проблеми буття для філософії.
2. Окресліть бачення буття в історії філософії.
3. Поясніть, яке місце в пізнанні світу належить “ науковій картині світу “.

Література з теми.

1. Петрушенко В. Л. Філософія: Навчальний посібник. К.: Каравела, 2001.-- С. 255 – 277.
2. Філософія: Підручник для вузів. За ред. Заїченко Г. А., -- К.: Вища школа, 1995.-- С. 185 – 197.
3. Філософія: Підручник. За ред. В. Г. Кременя. – Харків: Прапор, 2004. -- С. 278 – 288.

Додаткова література.

1. Кримський С. В. Зміст та функції природничо – наукової картини світу. Філософська думка, 1972, №2.
2. Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук. Львів, 1995. Розд. 7.

Тема. Матерія, спосіб і форми її існування

Мета вивчення: Ознайомити студентів з поняттям “матерія”, атрибутами її існування. Звернути уваги на спільному і відмінному між матерією та субстанцією.

Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати:

- визначення поняття “матерія”;
- системні рівні матерії та її атрибути;
- визначення поняття “субстанція” та погляди філософів на субстанцію.

вміти:

- розрізняти поняття “матерія” та “субстанція”;
- виділяти особливості поглядів філософів на субстанцію.

розуміти:

- світоглядне значення категорій матерія та субстанція в науковому осмисленні світу;
- принциповий зв'язок атрибутів матерії як єдиного цілого.

Ключові терміни і поняття.

Матерія -- філософська категорія для означення об'єктивної реальності незалежного від свідомості буття;

Субстанція -- гранична засада, що дозволяє зводити багатоманітність і змінність властивостей до чогось постійного, відносно сталого і самостійно існуючого.

1. Матерія в просторі і часі існує об'єктивно, тобто незалежно від нашого відчуття, вона існує реально і відображається у відчуттях людини. Є людина чи немає – матерія існує об'єктивно. Отже, **матерія -- філософська категорія, що означає об'єктивну реальність (світ речей, властивостей, відносин, станів), що відбивається людськими відчуттями і існує незалежно від них.**

Але слід знати, що: 1) Невичерпність і різноманітність матеріального світу обмежують пізнавальні можливості людини; 2) Світ знаходиться в постійному розвитку, а тому змінюється -- це також обмежує можливості пізнання; 3) Речі, які оточують нас є матеріальними і містять в собі певні властивості, що є безперечним фактом. І все ж , незважаючи на обмеження пізнавальних можливостей матеріального світу, онкологи прагнуть до пізнання буття (матерії її існування та розвитку).

2. Сучасна наука доводить, що матерія, різноманітність речей має системний характер. Під системою (грецьке “ціле”) – розуміють сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, що утворює певну цілісність. Є три системні рівні матерії: 1)

Система неживої природи (елементарні частини, атоми, молекули, космічні системи і т. п.); 2) Система живої природи (біологічні системи доклітинного рівня білки, нуклеїнові кислоти), клітини, багатоклітинні організми, біосфера, і т. п.; 3) Соціально – організовані системи (людина, рід, плем'я, партія, нація, суспільство, людство, і т. п.). Також системність вважається першим атрибутом матерії, тобто тим, за чим виділяється матерія як окрема категорія.

Другим атрибутом матерії вважається рух. **Під рухом розуміють усяку зміну матеріальних речей, властивостей, процесів, відносин, систем.** І хоч річ чи предмет може зникнути, але їх рештки переходять в інші типи і форми руху матерії. Поняття спокою існує, але спокій завжди відносний, тому що спокій речі співвідноситься з рухливістю інших речей. Таким чином, рух і спокій взаємопов'язані. Виділяють типи і форми руху матерії.

Тип руху вказує на характер змін, що відбуваються з річчю в межах притаманних їй властивостей. Існує два типи руху: 1) Здійснюється при збереженні якості речі; 2) Пов'язаний з переходом з одного якісного стану речі в інший якісний стан.

Під формою руху матерії розуміють рух, пов'язаний з певним матеріальним носієм, що має широку сферу розповсюдження і охоплює явища, які мають певну якісну єдність, підпорядковуються одним і тим же закономірностям.

Виділяють різні форми руху матерії: 1) **Субстратний** -- в його основі лежить специфіка матеріального носія; 2) **Функціональний** – форма руху співвідноситься з закономірностями конкретного рівня організованої матерії; 3) **Генетичний** – вказує на входження нижчих форм матерії у вищі; 4) **Субмікроелементарний** - рух елементарних частин, полів, молекул.; 5) **Органічний** – результат поступового ускладнення молекул вуглецевих з'єднань, що приводить до утворення органічних з'єднань. Органічний рух складається з процесів, які відбуваються в організмах.; 6) **Соціальний** – це різноманітність практично – предметної діяльності людини, вся система суб'єктивно -- об'єктивних відносин; 7) **Антиредукціоністський** -- принципова неможливість звернення вищих форм буття до нижчих. Своєрідність між формами руху в тому, що кожна з них має свою якісну специфічність. Соціальна форма руху має вищу якість, ніж, наприклад, субмікроелементарна.

Третім атрибутом матерії є простір і час. **Простір – це форма буття матерії, яка характеризує її протяжність, структуру. Час -- це форма буття матерії, що виражає тривалість її існування, послідовність зміни станів у зміні і розвитку всіх матеріальних систем.** Часто поняття «час» в науковій літературі вживається як тривалість.. Поняття «час» виникає з порівняння різних станів одного й того ж об'єкта., що змінює свої властивості. Простір і час взаємозв'язані між собою, що проявляється у русі і розвитку матерії. У філософії існує два підходи щодо оцінки

простору і часу: 1) **Субстанціональний підхід** (філософи Демокріт, І. Ньютон) пояснює простір і час, як самостійні суттєвості, які діють поруч з матерією і незалежно від неї. Вони розглядали простір, час і матерію як самостійні субстанції.; 2) **Реляційна концепція** (Платон, Аристотель, в 20 столітті науково обґрунтована) пояснила, що поза взаємодії матеріальних об'єктів простір і час існувати не зможуть. Релятивістом можна вважати А. Ейнштейна, автора теорії відносності. Він говорив: “Суть така, раніше вважали, що коли б яким - небудь чудом усі матеріальні речі раптом зникли, то простір і час залишились би, Згідно з теорією відносності, разом з речами зникли б простір і час”.

Простір і час має свої властивості. **Основними властивостями простору є:** а) **Протяжність** – виявляється у здатності тіл існувати одне поруч з іншим; б) **Тривимірність** – довжина, висота, ширина (говорять про багатомірність як про математичний аналіз фізичних процесів); в) **Однорідність** – відсутність у просторі яких-небудь виділених точок; г) **Ізотропність** – можливість усіх напрямків руху. **Основними властивостями часу є:** а) **Тривалість**; б) **Одномірність** - для фіксації факту, події достатня одна величина; в) **Однорідність** – рівноправність всіх його моментів; г) **Незворотність** – неможливість повернення в минуле.

Сьогодні вивчають специфічні прояви простору і часу в мікросвіті, живій природі, соціальній сфері. Дуже активно досліджується біологічний час (явище біологічного годинника), психологічний час, соціальний простір часу, історичний, художній та інший час.

Просторові елементи активно проявляються в міфології, (наприклад, просторові дії Хоми Брута у творі М. В. Гоголя “Вій”). З часів ранніх слов'ян будівлі робились з чотирьох стін, що означало упорядкування безкінечності світу. Також виробились просторові уявлення про гріховний та небесний світ. На землі виділяли святі місця і особливі шляхи до них: місця праці, святі джерела, місця у храмах для зцілення людей і т. п. Часові уявлення також мали міфологічне забарвлення.: (існують прислів'я “Час - найкращий суддя”. “П'ятих же днів уникай, ці дні жахливі і важкі”, “Понеділок - важкий день” і т. п.).

3. Під субстанцією у філософії розуміють дещо незмінне на противагу змінним станам і властивостям (те, що існує завдяки собі і в самому собі) . Залежно від характеру виділяють одну субстанцію (дух або матерію), дві субстанції -- дуалізм (від лат. “дуаліс” – двоїстий), наприклад дух і матерію водночас і множинна субстанція – плюралізм (від лат. “плюраліс” – множинний) -- наприклад, “монади” у філософа Лейбніца.

В історії філософії існували різні підходи до пояснення субстанції. В античній філософії називались різні субстанції – чотири стихії філософа Емпідокла. Ще раніше в індійській, китайській філософіях виділяли п'ять стихій. У філософії Нового часу англійський філософ Френсіс Бекон під субстанцією розумів основу буття, що ототожнювалася з формою

конкретної речі. Нідерландський філософ Бенедикт Спіноза ототожнював субстанцію з природою. Джордж Берклі визнавав лише духовну субстанцію. Англійський філософ Девід Юм відкидав і матеріальну і духовну субстанцію і бачив в ній лише гіпотетичну асоціацію сприйняття людиною світу. Німецькі філософи І. Кант та Г. Гегель збагатили вчення про субстанцію тим, що розглядали її як явище мінливе, суперечливе і таке, що розвивається. Нині під субстанцією вчені філософи розуміють матерію.

Теми для рефератів і доповідей.

1. Проблема матерії в історії філософії.
2. Творча свідомість, та вплив на неї просторово – часових факторів.
3. Явище біологічного часу у філософії.

Завдання для закріплення матеріалів теми.

1. Осмислити значення поняття “матерія” у філософії.
2. Знайти спільне і відмінне між поняттями “матерія” та “субстанція”.
3. Назвати та пояснити зміст атрибутів матерії.

Література з теми.

1. В. Л. Петрушенко. Філософія: Навчальний посібник. -- К.: Каравела, 2001. -- С. 269 – 277.
2. Філософія: Підручник для вузів. За ред. Заїченко Г. А. -- К.: Вища школа. 1995.-- С. 197 – 205.
3. Філософія: Підручник. За ред. Кременя В. Г. – Харків: Прапор,-- 2004.-- С. 288 – 302.

Додаткова література.

1. Пригожин И. Познание сложного. -- М. 2003.
2. Трубников Н. Н. Время человеческого бытия. -- М. , 1987.
3. Бичко І. В. Просторово – часові характеристики творчої свідомості. “Філософська думка”. 1978, № 1.
4. Виноградарський В. Г. Социальная организация пространства. – М., 1988.

Тема. Духовний вимір людського буття

Мета вивчення: Ознайомити студентів з сутністю поняття “свідомість” та генезис свідомості. Розкрити розвиток поглядів на свідомість в історії філософії. З’ясувати характерні риси свідомості та її структуру.

Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати:

- основні причини складності вивчення свідомості;
- провідні ознаки, за якими ми можемо визначити реальне існування свідомості;
- зміст основних концепцій походження філософії.
- основні функції свідомості.

вміти:

- використовувати основні ознаки свідомості для пояснення людської поведінки;
- пояснювати конкретними прикладами значення ідеального для функціонування свідомості;
- демонструвати переваги та недоліки основних концепцій походження філософії.

розуміти:

- зв'язок проблеми свідомості з особливостями людини;
- єдність свідомості та самосвідомості;
- неоднозначність взаємозв'язку свідомості та мови.

Ключові терміни і поняття.

Ідеальне -- характеристика онтологічного статусу свідомості, за яким свідомість не відтворює дійсність у вигляді копій, а фіксує через виявлення необхідних зв'язків.

Мислення – процес інтелектуального оперування предметним змістом свідомості.

Мова – провідна форма виразу предметного змісту людської свідомості, тобто форма передачі того, що не може бути вказано безпосередньо.

Предметність – здатність людської свідомості вибудовувати свій зміст із опорою на ідеальні системи визначень.

1. Свідомість розглядається в контексті клітинки філософії. Це означає, що свідомість має бути визначена через співвідношення суб'єктивного та об'єктивного. У філософії є поняття ідеального та матеріального. Ідеальне – це те, що людина може уявити. Матеріальне -- це те, що існує незалежно від волі людини. Духовне -- це те, що відображено в мозку -- воно суб'єктивне. Об'єктивне те, що існує до і після відображення

навколо нас. **Свідомість – це відображення і процес передачі інформації в мозок людини через органи відчуття (слух, зір, нюх, дотик, смак).**

Наука про свідомість носить назву феноменологія (з грецької “логос” -- вчення, “феномен” – те що себе у самому собі показує). По суті феноменологія є онтологією свідомості.

Однією з найбільших таємниць світу є здатність людини усвідомлювати, розуміти дійсність. Перші уявлення про свідомість з'явилися в найдавніші часи., коли людина зрозуміла, що процеси, які відбуваються в її голові, відмінні від процесів у природі. Складність вивчення свідомості полягає в тому, що ми не можемо спостерігати явищ свідомості. Звідси й дискусії про те, що свідомості не існує, що це лише функція людського організму.

Становлення феноменології як напрямку філософії пов'язано з творчістю Едмунда Гуссерля. Взагалі в західній феноменології існує два розуміння свідомості, які протистоять один одному. Це вчення Е. Гуссерля та Мартіна Хайдеггера. Для Е. Гуссерля , об'єктивна реальність це спонтанно - смислове життя свідомості, тому предметом феноменології є перш за все опис актів свідомості у їх ставленні до об'єктів, а сама свідомість розуміється як “чиста”, тобто така, яка відділена від людини і суспільного середовища. У М. Хайдеггера людське буття -- це нерозривний зв'язок світу та людини.. Свідомість відходить на другий план, і є лише один феномен, а не багато, як у Е. Гуссерля. Головним феноменом у М. Хайдеггера є людське існування. Він захищає ідею про те, що феноменологія є онтологією (тобто буттям свідомості).

Витоки уявлень про свідомість з'явилися у Стародавній Греції. Тоді почали розмежовувати свідоме і несвідоме, матеріальне та ідеальне у трактуванні психіки людини. Так, Геракліт основу свідомих дій позначив поняттям “логос” (слово, думка), Матерію і свідомість між собою розрізнили софісти, а за ними філософ Сократ. У Платона об'єктивний зміст актів свідомості відокремлюється в особливий світ ідей, протилежних всьому матеріальному світові.

В подальшому сформувалися матеріалістичний та ідеалістичний напрямки уявлень про свідомість. Так, суб'єктивний ідеалізм абсолютизує індивідуальну свідомість особистості, а єдиним методом її дослідження бачить інтроспекцію (тобто опис окремих елементів свідомості). Об'єктивний ідеалізм розглядає свідомість, як самостійну суть, що не залежить від матерії і знаходиться поза нею. (Г. Гегель “Феноменологія духу”). Матеріалізм розглядає свідомість, як залежне від матеріального світу. У 17 – 18 століттях існував механічний погляд на матеріальну обумовленість свідомості. Свідомість розглядалась як результат механічної реакції організму (мозку людини) на зовнішні виклики. З появою еволюційної теорії Ч. Дарвіна виникло два матеріалістичних напрямки у філософії: вульгарно - матеріалістичний та поведінковий. З точки зору вульгарного матеріалізму, який нині називається школою наукового

матеріалізму, людський організм підкоряється принципам теорії Ч. Дарвіна. В процесі адаптації організм використовує свідомість як регулятор поведінки. Свідомість є продукт діяльності мозку. Поведінковий напрям характеристики свідомості сповідують біхевіористи і прагматики. З їхньої точки зору свідомість визначається поведінкою людини, що обумовлено біологічними потребами організму та зовнішніми впливами. Діалектичний матеріалізм, як напрям матеріалізму, висуває такі принципи розкриття суті свідомості: розвиток, відображення, діяльність. Принцип розвитку вказує на історичну обумовленість свідомості. Принцип відображення – це відображення людською свідомістю розвиваючого світу і принцип діяльності – це характеристика свідомості як дієвої сили.

2. Генезис (розвиток) свідомості відбувається через відображення і процес. Перш за все, ми повинні з'ясувати, що свідомість -- це відображення, тобто в корі головного мозку віддзеркалюється те, що ми бачимо, чуємо або визначаємо дотиком, пробуємо на смак, відчуваємо запах нюхом. **Відображення** – це віддзеркалення матеріального об'єкту в мозку людини в духовних образах. Наприклад, дерево – матеріальний об'єкт, в мозку віддзеркалюється його символ, як духовний, подібно в люстерку ви бачите себе або в річці. **Процес** -- це рух до відображення через очі, вуха, рот, ніс, руки і т. п.

3. Свідомість та її походження -- явище суспільне, соціокультурне. Суспільність походження свідомості проявляється через практику або практичноперетворюючу діяльність, адже людина, діючи суспільно, фактично створює другу природу, знаряддя праці і т.п. На основі практично – перетворюючої діяльності формується певна культура (тому говорять про соціокультурну природу свідомості). Звідси і висновки про природу свідомості. 1) Оскільки людина живе не в природному середовищі (первинна природа) а в природі олюднєній (соціокультурне середовище) то і елементи навколишнього середовища стають предметами людських потреб, пройшовши процес перетворення. Тому людина відображає не природу як таку, а природу олюднену, перетворену. Тобто людина орієнтується не на наявний стан речей, а на їх можливе існування в майбутньому. 2) Людська діяльність на відміну від поведінки тварин є цілеспрямованою і включає програму досягнення визначеної мети. І тут особливо проявляється ідеальний та суспільний характер свідомості. Ідеальність проявляється в тому, що свідомість виступає своєрідним механізмом, засобом вироблення і використання ідеальних образів перетворення об'єктивного світу. Суспільний характер свідомості полягає в тому, що свідомість формується, функціонує і розвивається лише в процесі колективної, спільної діяльності і спілкування. 3) Погляд свідомості на світ завжди є поглядом з позиції культури і досвіду діяльності. Наприклад, культурна людина говорить: “Будь ласка, дайте

місце”, а безкультурна -- “А ну геть звідси”. Наявність свідомості таким чином, передбачає виділення людини з навколишнього середовища, в тому числі і суспільства як суб’єкта. Грузинський філософ Мураб Мамардашвілі так охарактеризував цю особливість людської свідомості: “Мислю, що я мислю, переживаю, що я переживаю, бачу, що я бачу”. **З названої специфіки свідомості випливають її наступні характеристики:**

а) Людина може відображати будь – які властивості будь – яких предметів.

б) Людина спроможна відображати речі такими, які вони є насправді, об’єктивно, як властивості предмета.

в) Людина спроможна виробляти духовний проект і перетворювати його в предмет або річ.

г) Свідомість характеризується творчістю, бо людина прагне перетворити світ.

д) Людська свідомість опосередкована мовою.

Формою упредметнення свідомості в речах матеріальної культури виступає **мова**. Вона є способом організації і виразу думки. В цілому свідомість і мова тісно пов’язані між собою. Дійсно, думка людини завжди прагне вилитись у відповідний мовний еквівалент. Мова є способом прояву свідомості. **Вона виконує багато функцій, а саме:**

1) Позначає, називає предмет, явище чи дію, виділені людиною із тотального світу.

2) Є засобом мислення, засобом виразу предметного змісту знання.

3) Об’єктивує ідеальну за способом існування свідомість.

4) Є засобом спілкування людей, обміну досвідом, переживання.

5) Зберігає та передає інформацію для наступних поколінь, тим самим сприяючи соціально – економічному розвитку.

6) Є засобом управління як поведінкою людини, так і колективними діями.

Мова і свідомість не є явищами тотожними. Мова є реальне фізичне явище (його можуть сприйняти органи чуття), і вона не лише передає предметний зміст свідомості, а й впливає на свідомість та її зміст. Свідомість не сприймається людськими органами чуття.

4. Структура свідомості включає в себе підсвідомість, усвідомлення та понад свідомість. **Підсвідомість** -- це природні інстинкти, які удосконалюються в поведінці людини до їжі, сну, часу, холоду, сексу тощо. **Усвідомлення** -- це виразність знання і норми, тобто, коли людина знає, що можна, а що не можна робити. **Понад свідомість** -- це поєднання підсвідомості та усвідомлення, що дає нові знання, інтуїцію. Раніше філософи в більшості про невідомий світ дізнавались інтуїтивно. Наприклад, Декарт інтуїтивно довів паралельність просування ідеї та матерії, що лягло в основу концепції дуалізму, як філософського напрямку.

Інший зміст має інтуїція, як передчуття чогось, або відчуття того, що десь відбулось. Це генетичний зміст інтуїції.

Також виділяють індивідуальний та суспільний рівні свідомості. **Індивідуальний рівень свідомості** включає в себе : самосвідомість (усвідомлення свого “Я”); емоції та почуття (інтелектуальні, моральні та естетичні); знання (емпіричні, теоретичні); воля (ціле покладання, вибір засобів діяльності); мислення (образне, раціональне); пам’ять (моторна, сенсорна, довготривала, короткотривала). **Суспільний рівень свідомості** (ментальність, ідеологія) включає в себе наступні форми : правову, релігійну, моральну, політичну, філософську, наукову, естетичну, економічну, історичну.

Свідомість виконує певні функції, а саме: інформативну (забезпечує людину інформацією про навколишній світ); пізнавальну (отримання знань у вигляді предметних характеристик); творчу (перетворення знань з допомогою мислення); оціночну (визначення значимості явищ); функцію ціле покладання (формування образу – результату діяльності); організаційно – вольову (зосередження сил у напрямі досягнення мети); контрольно – регулятивну (спостереження за діями людини та її корегування); самовиховну (свідоме прагнення організувати життя людини згідно з вищими духовними цінностями).

Теми для рефератів та доповідей.

1. Проблеми і складності наукового вивчення свідомості.
2. Суттєві ознаки людської свідомості та її принципова відмінність від інтелекту тварин.
3. Порівняльний аналіз основних концепцій походження свідомості.
4. Свідомість і мова.
- 5 Функції свідомості та проблеми людського самовиховання.

Завдання для закріплення матеріалів теми.

1. Перерахуйте та охарактеризуйте суттєві ознаки свідомості.
2. Коротко охарактеризуйте основні концепції походження свідомості.
3. Окресліть основні складові структури свідомості.
4. Поясніть ті функції свідомості, які ви вважаєте найважливішими.

Література з теми.

1. В. Л. Петрушенко. Філософія: Навчальний посібник.-- К.: Каравела. -- 2001.-- С. 302 – 328.
2. Філософія: Підручник для вузів. За ред. Г. А. Заїченко.-- К.: Вища школа. 1995.-- С. 283 – 312.

3. Філософія: Підручник, За ред. В. Г. Кременя. -- Харків. Прапор. 2004. -- С. 349 – 371.
4. Бичко І. В. Філософія: Курс лекцій. – К., 1993.

Додаткова література.

1. Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук:-- Мюнхен – Львів, 1995.-- Розд. 4.
2. Лой А. М. Проблема свідомості: історичний досвід. Філософська і соціальна думка. 1992. № 7.
3. Тайны сознания и бессознательного. Мн. 1998.

Тема. Основний зміст пізнавальної діяльності людини.

Мета вивчення: Ознайомити студентів з поняттям « пізнавальна діяльність». Дати розуміння відмінності між чуттєвим та раціональним мисленням. Окреслити зміст принципів пізнання. Дати уявлення про істину, об'єктивність істини та критерії істини.

Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати:

- основні види, рівні та форми пізнання;
- основні смислові наголоси поняття пізнання;
- існуючі у філософії тлумачення істини, її співвідношення із життєвою правдою людини.

вміти:

- наводити конкретні приклади реальних виявлень різних смислових наголосів поняття пізнання;
- співставляти між собою різні види пізнання;
- використовувати поняття істини для оцінки реальних знань.

розуміти:

- складність і неоднозначність зв'язку людини та пізнання;
- цілісний характер пізнавальної діяльності;
- багатоаспектність філософського поняття істина.

Ключові терміни і поняття.

Агностицизм –позиція у підході до свідомості, яка заперечує можливість мати істинні знання.

Гносеологія -- наукова дисципліна, яка вивчає пізнання.

Догматизм -- надмірне наголошення на незмінності та цінності певних знань.

Істина – це співпадіння знань з реальним станом речей.

Метод -- свідомо відфіксований шлях досягнення бажаних результатів.

1. Умови, механізми, принципи і форми пізнавальної діяльності людини вивчає **гносеологія** (з давньогрецької “гносис” – пізнання, “логос” - наука), або ще її називають теорія пізнання. **Пізнання, це сукупність процесів отримання, переробки і використання інформації про світ і саму людину.** У гносеології ключовими є поняття суб’єкта та об’єкта пізнання. **Суб’єкт пізнання** -- це людина, яка постає вихідним пунктом життєвої та пізнавальної активності, що здобуває знання, вибудовує теорії, передає їх новим поколінням. **Об’єкт пізнання** – фрагмент, (частина) будь – якої реальності, який не збігається у цей момент з інтелектом, що пізнає, та на який спрямована пізнавальна активність. Таке розуміння суб’єкта і об’єкта засвідчує, що об’єктом пізнання може бути будь – що, і що суб’єкт та об’єкт співвідносні: об’єкт набуває характеристик як саме об’єкт лише у відношенні до певного суб’єкта. **Таким чином, можна зробити висновок, що, гносеологія -- це наука яка вивчає особливий тип відносин між суб’єктом і об’єктом -- пізнавальний, між знаннями, які є, і тим, що поповнює нові знання.**

Сучасна гносеологія виділяє три змістові акценти пізнання. Це: 1) процес здобування знань, створення образів, моделей, теорій реальності; 2) прагнення оволодіти реальністю, проникнути в її приховані підвалини; 3) бажання досягти найважливішого для людини стану досконалості. Найчастіше пізнання ототожнюють з процесом продукування знання. Знання та пізнання збільшують можливості людини у її взаємодії зі світом. У суспільному та індивідуальному розвитку пізнання виділяють дві стадії. а) стихійна (є консервативною і належним чином не усвідомленою); б) активна (дійова, яка є усвідомленою і спрямованою на продукування нових знань).

Багатоаспектність пізнання знаходить своє виявлення у різних видах пізнання. **Види пізнання наступні:**

1) Життєво - досвідне пізнання постає безпосереднім, прямо вписаним у процеси повсякденної людської життєдіяльності. Воно є різним за формами існування.

2) Мистецьке пізнання окреслює реальність не відсторонено, а через переживання.

3) Наукове пізнання культивується спеціально через усвідомлення ролі знання,

4) Релігійно – містичне пізнання окреслює джерела своїх відомостей як божественне об’явлення.

Таким чином, пізнання у своїй дійсності постає як багатогранний та складний процес, в якому знаходять своє виявлення як духовні здібності людини, так і її життєві зацікавлення.

2. Принципи пізнання. Принцип об'єктивності стверджує: об'єкт пізнання існує поза і незалежно від суб'єкта і самого процесу пізнання. Звідси випливає методологічна вимога – речі і явища потрібно пізнавати об'єктивно, тобто такими, якими вони є самі по собі. Людина не повинна вносити своє суб'єктивне, тобто видавати бажане за дійсне.

Принцип пізнання -- стверджує, що реальність можна пізнати такою, якою вона є.

Принцип відображення. Матеріалісти пояснюють цей принцип так: за своєю суттю пізнання об'єкта є процес відображення в голові людини. Відчуття хоч і не мають нічого спільного з об'єктом, але виникли в результаті дії об'єкта. Ідеалісти пояснюють це так: знак є конструкцією, яка служить для систематизації чуттєвих даних. В цьому принципі закладена методологічна плідність поняття відображення.

Принцип визначальної ролі практики в процесі пізнання. Практика є основою пізнання, кінцевою метою пізнання і критерієм його істинності.

Принцип творчої активності суб'єкта в пізнанні. Відображення і творчість – дві найважливіші функції мислення. Це означає, що суб'єкт виробляє у своїй свідомості образи, абстракції, гіпотези, теорії на основі набутих знань.

3. За традицією філософія виділяє два основні джерела знання і пізнання: **відчуття** (або чуття) та **мислення**. Відповідно виділяють наступні рівні пізнання: **перший рівень пізнання -- чуттєве пізнання. Це є фіксація окремих властивостей та ознак речей органами чуття людини.** Цей рівень пізнання ще не творить нові знання, але дає пізнанню той компонент, без якого пізнання неможливе. **Чуттєве пізнання здійснюється в таких формах: відчуття** (фіксує окремі властивості предметів); **сприйняття** (поєднання відчуттів і створення певних образів); **уявлення** (відтворення образу без безпосереднього контакту з річчю). З відчуттям розпочинаються розумові операції в голові людини. Дякуючи чуттєвому пізнанню створюється образ реальності. Але чуттєвий рівень пізнання має ряд недоліків: 1) відчуття мають свої межі (не все ми можемо бачити); 2) відчуття мінливі, нестійкі; 3) самі відчуття не дають критерію розмежування суттєвого і несуттєвого.; **другий рівень пізнання раціонально - логічний (або абстрактний) .** Він має наступні форми: **поняття** (слова, що фіксують суттєві характеристики класу предмета, наприклад “фашизм”, “комунізм” і т. п.); **судження** (речення, які зв'язують між собою поняття так, що хід мислення в суттєвих моментах збігається з процесами реальності) ; **умовиводи** (сукупність речень, суджень, пов'язаних між собою законами логічного виведення , такими як

індуктивний та дедуктивний.) Але абстрактне, раціональне мислення має свої недоліки. Це, перш за все, дистанціювання від наявної реальності. Наприклад, одна справа вивчити теорію медицини, а інша річ лікувати хворих. І все ж раціональне пізнання допомагає продукувати нові знання, поняття, теорії. 3) **поєднує попередні рівні пізнання так званий синтезувальний рівень пізнання.** Він проявляється в наступних формах: **досвід** (особисте свідоме нагромадження умов та обставин, як збігання так і не збігання розумового конструювання з реальним ходом речей і процесів, **експеримент** (дослідження певних, спеціально виділених властивостей і характеристик речей у спеціально організованих умовах), **практика** (свідомо фіксований досвід застосування теорій, вчень у реальному історичному житті). Таким чином пізнання розвивається від чуття до абстрактного мислення та до їх синтезу.

4. Велике значення у пізнавальному процесі відіграє істина. Відомі наступні висловлювання видатних філософів про істину: Конфуцій “Я пізнаю усе за допомогою істини”; Аристотель – “Істина - це відповідність думки і предмета, знань та дійсності”; Піфагор – “Істину корисно бачити голою, нехай брехня вкриває себе одягом”; Джон Локк – “Не існує істини, яка б користувалась визнанням всього людства”.

У сучасній філософії існують наступні концепції істини: **відповідності** (істинними вважаються висловлювання, що відповідають дійсності); **когерентності** (істинними вважаються узгоджені, несуперечливі висловлювання); **прагматична** (істинними є ті висловлювання, які перевірені практикою).

У філософії існують різні визначення істини. Одним з найбільш поширених є наступне визначення. **Істина – це адекватне відображення об’єкта суб’єктом, яке відтворює об’єкт таким, яким він існує.**

Основні ознаки істини наступні. Вона: **об’єктивна** (точно відображає дійсність); **суб’єктивна** (кожна людина пізнає світ по - своєму); **конкретна** (об’єкт потрібно розглядати в тих умовах місця і часу, в яких він виник); **відносна** (істина може змінюватись з подальшим пізнанням); **абсолютна** (істина може не змінюватись з подальшим пізнанням).

Критерієм істини (те що, підтверджує об’єктивну істинність пізнання) є: підтвердження фактів; підтвердження експериментальними перевірками; узгодженість із принципами наукової теорії; коректність і точність застосування термінології; логічна несперечливість.

5. Пізнання насамперед використовується в наукових дослідженнях, адже наука перш за все продукує нові знання. **Наука – це не тільки система знань, а й діяльність, підкорена виробництву знань. Методами емпіричного пізнання є: спостереження** (різновид діяльності, який має смисл, мету і засоби, за допомогою чого суб’єкт переходить до предмета діяльності); **порівняння; вимірювання** (спостереження, яке фіксує не

лише якісні характеристики об'єктів і явищ, а й кількісні аспекти, передбачає одиницю вимірювання, воно є пряме і непряме); **описування**; **експеримент** (потрібний, коли виникає необхідність скасувати або підтвердити ті чи інші наслідки теорії).

Формами емпіричного пізнання є: описи, зведення, протоколи. Найбільш поширеними методами опрацювання фактів є: аналіз (розкладання фактів на складники); синтез (поєднання елементарних складників у цілісне явище); індукція (рух думки від окремих фактів до ідей, узагальнень); дедукція (рух думки від загальних ідей до фактів); ідеалізація (доведення параметрів певних фактів до гранично можливих меж); формалізація (застосування символічних позначень для виявлення фактів).

Теми для рефератів та доповідей

1. Людина і пізнання. Чи приречена людина до пізнання?
2. Поняття пізнання, та його види.
3. Рівні пізнання та їх взаємозв'язок.
4. Проблема істини в пізнанні. Основні концепції істини та їх оцінка.

Завдання для закріплення матеріалів теми.

1. Розкрийте зміст поняття пізнання.
2. Охарактеризуйте особливості, переваги та недоліки чуттєвого пізнання.
3. Охарактеризуйте особливості, переваги та недоліки раціонально – логічного пізнання.
4. Охарактеризуйте методи емпіричного пізнання в науці.
5. Окресліть сучасне розуміння істини, порівняйте істину та правду.

Література з теми.

1. В. Л. Петрушенко. Філософія: Навчальний посібник. -- К.: Каравела. 2001. -- С. 328 - 352.
2. Філософія: Підручник для вузів. За ред. Г. А. Заїченко. -- К.: Вища школа. 1995.-- С. 312 – 332.
3. Філософія: Підручник. За ред. В. Г. Кременя. -- Харків.: Прапор, 2004. -- С. 413 – 452.

Додаткова література.

1. Кістяківський Б. О. Проблема і завдання соціально – наукового пізнання. Філософська і соціологічна думка...1992, №2.
2. Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук. Розд. 8. -- Львів. 1995.
3. Петрушенко В. Епістемологія як філософська теорія знання. -- Львів. 2000.

Тема. Основи філософського вчення про розвиток

Мета вивчення: Ознайомити студентів із світоглядним уявленням про “діалектику” як філософську категорію. Окреслити особливості категорій діалектики по відношенню до інших категорій філософії. Дати ґрунтовне уявлення студентам про особливості дії законів діалектики.

Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати.

- зміст і суть поняття “діалектика”;
- співвідношення понять діалектики;
- виявлення дії законів діалектики в природі та суспільстві.

вміти:

- розрізняти парно – відокремленість категорій діалектики;
- використовувати знання законів діалектики у виборі прикладів, для характеристики дії цих законів.

розуміти:

- відмінність між законами діалектики та іншими законами природного і соціального життя;
- значення законів діалектики в матеріальному та духовному світі.

Ключові терміни і поняття.

Взаємодія – філософська категорія, яка відображає особливий тип стосунків між об’єктами, при якому Кожний з об’єктів впливає на інші об’єкти, приводячи їх до зміни, і водночас зазнає силу впливу з боку кожного з цих об’єктів, що, в свою чергу, зумовлює зміни його станів.

Детермінізм - причинно – наслідкова залежність.

Діалектика - вчення про всебічні зв’язки, рух і розвиток.

Розвиток - незворотна, закономірна зміна матеріальних та духовних об’єктів.

1. Діалектика -- вчення про всебічні зв’язки, рух і розвиток, уособлює культуру теоретичного мислення. Діалектика (розмова, бесіда, обмін думками, зіткнення зустрічних суджень, діалог).

В діалектиці виділяють три складових:

Принципи діалектики: принцип зв’язку і принцип розвитку;

Закони діалектики. Загальновизнаними є три закони. Їх називають законами руху і розвитку. Це закон єдності і боротьби протилежностей; закон взаємного переходу кількісних змін у якісні; закон заперечення - заперечення.

Категорії діалектики. Це поняття, в яких і через які здійснюється філософське мислення. Категорії - це одиничні поняття, з іншого боку вони дані у так званій “парній відокремленості”: “зміст -- форма”, “можливість -- дійсність”, “причина -- наслідок” та ін. Категорії по – своєму відтворюють суперечливу (“парну”) природу законів діалектики (“єдність -- боротьба”, “кількість -- якість”, “заперечення -- заперечення”). Саме тому категорії справедливо називають неосновними законами діалектики.

Отже, діалектика є цілісною різноманітністю принципів, законів і категорій. Специфічні, узагальнені поняття у філософії мають назву категорій (висловлювання, твердження). Категорія є мова філософії, то розмова цією мовою є мовою філософії.

2. Зміст категорій філософії.

1) Категорія **“Причина -- наслідок”**. Причина ніколи не виступає у чистому вигляді, її завжди супроводжують умови і привід. *Умови* -- це сукупність факторів, які супроводжують або сприяють причині. Умови є необхідні і достатні. Необхідні створюють можливість виникнення події, достатні забезпечують реалізацію цієї можливості. Причина -- одна із визначальних умов, тобто умова, яка здебільшого викликає дію. Але, щоб відбувся наслідок, потрібен привід. *Привід* пов'язаний як з причиною так і з умовами, Привід як поверховий вираз причини, служить поштовхом для породження наслідку.

2) Категорія **“Необхідність – випадковість”**. Необхідність розуміється як, необхідним є те, що за певних обставин обов'язково є, або повинно бути. Випадковість -- поняття яке визначає, що за певних умов може бути, а може й не бути. Науковий світогляд визначає безумовну об'єктивність необхідності і випадковості. Фіксується необхідність і випадковість у їхній якісній протилежності. Наприклад, відкриття Америки – подія необхідна, зумовлена всім соціально – економічним розвитком Європи в епоху Відродження, і водночас це відкриття є випадковим в тому розумінні, що воно могло бути зроблене або раніше, або пізніше. Людська необхідність прокладає собі шлях через безліч випадковостей.

3) Категорія **“Можливість -- дійсність”** -- це філософське поняття, яке відроджує об'єктивно існуючий і внутрішньо існуючий стан предмета у його незавершеному, потенційному розвитку. Дійсністю є філософське поняття, яке характеризує реалізоване, завершене, актуальне буття предмета; дійсність -- здійснена можливість. Будь - яка можливість співвідноситься із дійсністю. Можливість і дійсність взаємопов'язані і нероздільні категорії, водночас вони суперечливі.

3. Закони діалектики.

1) Джерелом розвитку всіх природних, соціальних і духовних об'єктів та процесів є взаємозв'язок і боротьба протилежностей. Або інакше --

джерелом розвитку всіх природних, соціальних і духовних процесів є діалектична суперечність. **Отже, одним із головних законів діалектики, є закон єдності і боротьби протилежностей.** *Протилежності* -- це основні суттєві сторони, частини, сили, властивості об'єктів і процесів, внаслідок взаємодії яких виникає рух, розвиток цих об'єктів і процесів (позитивний заряд у ядра і негативний у електронів; у природі -- асиміляція дисиміляція; у суспільстві -- це продуктивні сили і виробничі відносини; у пізнанні -- це чуттєві і раціональні знання). *Взаємозаперечення (боротьба)* -- це полярна спрямованість тенденції дій або характеристика суттєвого змісту протилежностей, які взаємо виключають одна одну (процес асиміляції та дисиміляції). *Взаємозв'язок і єдність протилежностей* означають їхнє взаємопокладання, нерозривну, органічну взаємозумовленість (корінь і стовбур дерева). Отже, даний закон діалектики відповідає на питання, що є джерелом розвитку оточуючих об'єктів. Це закон єдності і боротьби протилежностей.

2. Закон переходу кількісних змін у якісні розкриває механізм розвитку, охоплює якісні і кількісні зміни природи, суспільства і духовної сфери. Зміст і характер механізму розвитку розкривається через категорії "якість", "кількість", "властивість", "міра", "стрибок". *Якість* -- це внутрішня стійка визначеність об'єкта, цілісна єдність властивостей, які відрізняють об'єкт від інших об'єктів. Якщо умови змінюються, то окремі властивості речовин теж змінюються, або зникають зовсім. За високих температур залізо втрачає властивість намагнічуватись при взаємодії з магнітом. *Міра* -- це філософська категорія, що виражає діалектичну єдність якісної і кількісної визначеності (зумовленості) об'єктів і процесів. Кількісні характеристики можуть змінюватися до певної межі, за якою зміна кількості спричиняє зміну якості об'єкта, процесу або навпаки. *Стрибок*. Перехід від старої якості до нової позначається категорією "стрибок". Існує два види стрибка: швидкі (вибухові) і поступові.

3) Закон заперечення - заперечення. Діалектичне заперечення -- це такий перехід від старої якості до нової, за якого певні сторони, елементи змісту старої якості входять у перетвореному вигляді у зміст нової якості. Закон заперечення -- заперечення характеризує напрям і форму розвитку, єдність поступовості і наступності, виникнення нового і відносне повторення певних моментів старого (покоління людей, насіння і рослини, технічний прогрес тощо). Закон заперечення -- заперечення співвідносить категорії "розвиток" і категорію "прогрес". *Прогрес* -- це напрям розвитку, коли реалізуються внутрішні можливості певної системи в процесі встановлення якісно нової системи, що забезпечує більш високий ступінь цілісності, стійкості і пристосованості до середовища та більш високий потенціал для наступного розвитку. *Регрес* -- напрям розвитку, протилежний прогресу.

Теми для рефератів і доповідей.

1. Формування ідеї діалектики.
2. Спільне і відмінне в діалектиці Г. Гегеля і марксистській діалектиці.
3. Становлення сучасної філософської концепції розвитку.

Завдання для закріплення матеріалів теми.

1. Поясніть значення поняття “діалектика” в житті матеріального та духовного світу.
2. Розкрийте відмінності між категоріями діалектики та іншими філософськими категоріями.
3. Приведіть приклади дії основних законів діалектики в природному, суспільному та духовному житті.

Література з теми.

1. Філософія: Підручник для вузів. За ред. Г. А. Заїченко. -- К.: Вища школа. 1995. -- С. 205 – 247.
2. Філософія: Підручник для вищої школи. За ред. В. Г. Кременя. -- Харків.: Прапор. 2004. -- С. 396 – 412.

Додаткова література.

1. История диалектики: Немецкая классическая философия. – М., 1978.
2. Миклин А. М. Подольский В. А. Категория развития в материалистической диалектике. – М., 1980.

Тема. Філософський аналіз суспільства

Мета вивчення: Ознайомити студентів з поняттями «суспільство», «соціальна група», «формами організації суспільного буття».

Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати:

- природа суспільства у філософській традиції
- онтологія соціального
- форми організації суспільного буття
- класифікацію соціальних груп.

Ключові терміни і поняття.

Соціальне -- це сукупність певних особливостей суспільних відносин, взаємно інтегрованих індивідами чи певними групами у процесі спільної діяльності, які

виявляються у їх ставленні один до одного, до свого місця і ролі в суспільстві, до явищ і процесів соціального життя.

Соціальна спільність — реально існуюча сукупність індивідів, що емпірично фіксується, відрізняється відносною цілісністю і є самостійним суб'єктом соціальної дії.

Малі соціальні групи (мікросоціальні спільноти) — спільноти, які об'єднують незначну кількість людей (до кількох десятків) на основі безпосередніх тісних контактів, стійкого спілкування, певних цінностей і норм поведінки.

Середні (локальні) соціальні групи — спільноти людей, які формуються за стратифікаційною, функціональною, регіональною та іншими ознаками.

Великі соціальні групи (макросоціальні спільноти) — довготривалі, сталі спільноти людей, що існують у масштабах усього суспільства.

1. У теоретичному розумінні суспільства, його сутнісних засад існують різноманітні погляди. Одні дослідники вважають, що суспільство є узагальнюючою назвою сукупності та взаємодії значної кількості індивідів, інші — самотутньою реальністю, особливою сферою буття. Якщо суспільство є лише випадковим зібранням індивідів, то чим пояснити, запитують вони, те, що індивіди, відрізняючись між собою психічними особливостями, інтересами (волевиявлення, цілеспрямовання, потреби, характер тощо), будучи наділеними всім, що породжує елементи стихійності, хаосу, співіснують у єдності. Чому суспільство не є безладдям, хаосом таких собі людей-атомів, які, на зразок броунівського руху, снують у різні боки, наштотхуючись один на одного, а постає єдністю, де існують спільність і загальний порядок? Питання ці далеко не риторичні. Філософи завжди прагнули зрозуміти специфіку соціальних явищ, з'ясувати механізми соціальної інтеграції, що забезпечують соціальний порядок, незважаючи на величезну різноманітність інтересів індивідів та соціальних груп.

2. Соціальне є сукупністю певних особливостей суспільних відносин, взаємно інтегрованих індивідами чи певними групами у процесі спільної діяльності, які виявляються у їх ставленні один до одного, до свого місця і ролі в суспільстві, до явищ і процесів соціального життя. Тільки в процесі взаємодії індивіди впливають один на одного, сприяючи тому, що кожний із них стає носієм і виразником певних соціальних якостей.

3. Соціальна група — обмежена в розмірах спільність людей, виокремлених із соціального цілого на основі специфіки діяльності, соціальної належності, спільності відносин, цінностей, норм поведінки, що склались у межах історично визначеного суспільства. Залежно від компактності, форми зв'язків і кількості учасників у соціальних групах прийнято виділяти внутрішні утворення: за розміром — мікросоціальні (малі), локальні (середні), макросоціальні (великі); за соціальним статусом — формальні (офіційні) та неформальні (неофіційні); за безпосередністю зв'язків — реальні (контактні) та умовні тощо. Розміри, структура і склад соціальної групи визначаються цілями, заради яких вона набула буттєвого статусу. Найпоширенішою є класифікація

груп за розміром, оскільки за нею вбачаються й інші типи класифікацій. Так, наприклад, мала чи локальна соціальні групи можуть бути, крім усього, формальними чи неформальними, реальними чи умовними.

4. Малі соціальні групи (мікросоціальні спільноти) — спільноти, які об'єднують незначну кількість людей (до кількох десятків) на основі безпосередніх тісних контактів, стійкого спілкування, певних цінностей і норм поведінки. Різновидом малої соціальної групи є так звані первинні малі групи. Цей термін запроваджений американським соціологом Ч. Кулі. Прикметною ознакою цих груп, за Кулі, є тісні й безпосередні зв'язки та співробітництво їх учасників на основі високого рівня емоційності. Прикладом первинних соціальних груп є сім'я, «ігровий майданчик», сусіди. Вони є універсальними, притаманними всім часам і всім стадіям розвитку, формування соціальної природи індивіда, дають найперший і найповніший досвід соціальної єдності, яка ґрунтується не на абстрактній, а на живій, чуттєво-емоційній основі. Через первинну групу здійснюється соціалізація індивідів, засвоєння ними зразків поведінки, соціальних норм, цінностей та ідеалів. Такі групи виконують роль первинної ланки у зв'язках між суспільством і особою. Через них людина усвідомлює свою належність до певних соціальних спільнот, бере участь у житті суспільства.

До середніх соціальних груп зараховують, як правило, численні об'єднання людей (від кількох тисяч до десятків мільйонів). Середні (локальні) соціальні групи — спільноти людей, які формуються за стратифікаційною, функціональною, регіональною та іншими ознаками.

За професійними ознаками учасниками малих соціальних груп можуть бути працівники конкретного заводу, фабрики або певної галузі виробництва (залізничники, ткалі, металурги тощо). З огляду на територіальні особливості — жителі конкретного населеного пункту (села чи міста), області чи регіону. Локальні групи мають різні засади формування, різний рівень консолідації. Так, територіальні спільноти, як правило, формуються стихійно, а виробничі об'єднання створюються свідомо, передбачаючи певне регулювання їх чисельності, наявність ієрархічних владних структур, що здійснюють функції керівництва й контролю тощо. Якщо спілкування у групі набуває усталено систематичного характеру, а спільність мети, інтересів, норм поведінки, ціннісних орієнтацій надає об'єднанню високого рівня консолідації, то вони є групами високого рівня розвитку — колективами. За формою організації, цілями та способами своєї діяльності колективи поділяють на виробничі, громадські, навчальні, політичні, військові, культурно-спортивні тощо. Їх міць і суспільна значущість великою мірою визначаються умінням членів груп узгоджувати, гармонійно поєднувати особисті, групові та суспільні (загальнодержавні) інтереси для уникнення групового егоїзму, одержавлення особи (ставлення до людини як до найпростішого засобу розв'язання виробничих чи державних завдань).

5. До великих соціальних груп відносять: суспільні класи, етнічні об'єднання (нації, народності, племена), вікові верстви (молодь, пенсіонери) тощо. Їх

основним об'єднувальним чинником, за відсутності безпосередніх контактних зв'язків, є фундаментальний інтерес, що формується на основі усвідомлення людьми об'єктивних обставин свого буття.

Великі соціальні групи (макросоціальні спільноти) — довготривалі, сталі спільноти людей, що існують у масштабах усього суспільства. Великі соціальні групи є основними суб'єктами суспільного розвитку. Серед них особлива роль належить класам, які з'явилися на історичній арені суспільного життя понад 5 тисяч років тому: давнє єгипетське суспільство (так званої Династичної доби), Царство Шумеру й Аккаду, імперія Хатті (Хетське Царство) тощо.

Природа цих суб'єктів розвитку суспільства завжди цікавила мислителів, серед яких виокремлюються античні автори Платон і Арістотель, Еврипід. Еврипід, наприклад, поділяв громадян на три класи — багаті, що не приносять ніякої користі й завжди жадібні до наживи; бідні, які не мають нічого і яких постійно поглинають заздрощі; і середній клас — міцні землевласники, «рятівники держави». Але констатація існування класів ще не розкриває їх природи, яку й прагнули осягнути Платон і Арістотель, досліджуючи майнове розшарування людей відповідно до їх здібностей. Одні за своєю природою, як тлумачив Платон, здатні виконувати роботу, а не керувати, інші обдаровані здатністю керувати, але тільки під контролем і під проводом інших, а треті покликані виконувати вищі обов'язки, пов'язані з управлінням державою, за ними залишається остаточний вибір засобів для досягнення мети.

Теми для рефератів і доповідей.

1. Системи природи і суспільства: спільне та відмінне.
2. Криза світової цивілізації на межі тисячоліть та шляхи її вирішення.
3. Проблема людського початку в історії.
4. Специфіка соціального детермінізму.
5. Основні риси техногенної цивілізації.
6. Світова соціально-екологічна ситуація наприкінці XX ст.
7. Глобальні проблеми, їх сутність та шляхи розв'язання.
8. Співвідношення культури і цивілізації.
9. Сутність інформаційно-семіотичної концепції культури.

Література з теми.

Основна:

Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. — 2-е вид. — К., 1996.

Охріменко О.Г. Фундаментальні філософські проблеми. — К., 2002.

Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: підручник для вищ. навч. закл. / В.П.Андрущенко, Л.В.Губерський, М.І.Михальченко. – Вид. 3-тє, випр. та доп. – К.: Генеза, 2006. – Розділ 3, § 6. – С. 436-478.

Філософія: Навч. посіб. / Л.В.Губерський, І.Ф.Надольний, В.П.Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф.Надольного. – 6-те вид., випр. і доп. – К.: Вікар, 2006. – Тема 11, 12, 14. – С.212-224, 224-258, 279-304.

Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія : Навч.посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001 .

Філософія : Курс лекцій. Навч. посібник для студ. вузів / Бичко І.В. та інш. – К., 1993.

Філософія: Навч. посіб. для студ. і асп. вищ. навч. закл. / Іван Федотович Надольний (ред.). – К., 2001.

Філософія : Підруч. для студ. вузів / Георгій Антонович Заїченко (ред.). – К., 1995.

Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення) : навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В.Губерського. – К.: Знання, 2009.

Філософія: Хрестоматія : навч. посіб. для бакалаврів фізико-математичних та природничих спеціальностей / О.В.Комар, А.А.Кравчук, О.В.Руденко та ін.; загальна ред. докт. філософ. н., проф. Добронравова. – К.; 2010.

Додаткова:

Бергер П. Понимание современности // Социолог. исслед. –1990.-N7.

Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избр. произв. – М., 1990.

Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. – М.,

Тойнби А.Дж. Постигание истории. – М., 1991.

Франко І. Що таке поступ? // Збір. тв.: У 50 т. – К., 1978. – Т. 45.

Фромм Э. Иметь или быть? - М., 1986.

Тема. Філософська концепція природи людини

Мета вивчення: Ознайомити студентів з поняттями “філософія історії” , будовою людського суспільства, особливостями суспільної свідомості. Окреслити питання значення виробництва у становленні суспільства. Зупинитись на характеристиці суспільно - економічних формацій та будові суспільної свідомості.

Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати:

- предмет і завдання філософії історії;
- проблематику філософії історії та особливості її становлення;
- системну організацію суспільного життя як стабільного елемента історії;
- структуру та особливості функціонування духовного життя суспільства.

вміти:

- пояснювати конкретними прикладами особливості розвитку суспільства;
- знаходити в сучасному суспільстві реальні прояви будови та особливостей функціонування духовних процесів.

розуміти:

- основні відмінності процесів людської історії від процесів природи;
- які саме чинники впливають на хід реальних процесів історії та як їх можна використовувати;
- чому історичні процеси не можна звести ні до процесів природи, ні до процесів реалізації свідомих людських намірів.

Ключові терміни і поняття.

Історія -- процеси дійсності, що виникають і розвиваються як частина космічних процесів, але частина особлива - пов'язана із свідомою діяльністю людини.

Духовне життя суспільства -- сукупність процесів, пов'язаних з продукуванням в суспільно – історичному процесі інтелектуальних образів, ідей, настроїв стереотипів поведінки і т. п.

Ідеологія – сукупність взаємопов'язаних ідей, уявлень та переконань, призначених об'єднувати людей заради спільного життя та спільних дій.

Суспільне буття -- матеріальний, природно – історичний процес, де природні умови перетворюються в суспільні, історичні умови виробництва, що існують незалежно від суспільної свідомості і визначають все людське життя.

Суспільна свідомість -- це духовна сторона історичного процесу, цілісне духовне явище, що має певну внутрішню структуру і включає різноманітні рівні та форми свідомості.

1. Суспільство -- це вся сукупність історичних форм спільної діяльності і спілкування людей, особливий ступінь розвитку живих систем, способом існування яких є виробництво засобів для життя. У філософії сформувались різні підходи до виникнення суспільства і його розуміння: 1) Ідеалістичний підхід, який ґрунтується на визнанні вирішальної ролі міфів, ідей, духовності у згуртуванні людей у суспільство. 2) Релігійна модель стверджує божественну обумовленість суспільства. 3) Натуралістичний підхід – розглядає суспільство як природне продовження розвитку Космосу. 4) Матеріалістичний підхід (К. Маркс) – ґрунтується на творах Ч. Дарвіна, за якими вихідним пунктом формування суспільства є виділення людини з тваринного світу. В 20 столітті пошуками підходів до

розуміння суспільства займалися філософи Еміль Дюркгейм (бачив у цінностях фактор зародження суспільства) та Карл Паппер (суспільство зародилось внаслідок індивідуальної взаємодії). На формування концепції про суспільство вплинула науково - технічна революція. Так з'явилося вчення про традиційне, індустріальне і постіндустріальне суспільство. Традиційне суспільство – це суспільство з аграрним устроєм. Індустріальне суспільство – суспільство, що визначається рівнем індустріального розвитку. Постіндустріальне суспільство (автори Даніел Белл, Збігнев Бжезинський) – це суспільство з такими ознаками: 1) перехід від виробництва товарів до виробництва послуг; 2) переважають працівники розумової праці; 3) головними є теоретичні знання; 4) планується розвиток техніки; 5) використовуються в управлінні нові технології, наприклад, комп'ютер.

Суспільне виробництво та його структура. Суспільство виникло тому, що людина почала займатись трудовою діяльністю, постає взаємодією природного і народженого, соціального. Природне забезпечувало соціальне, а соціальне вдосконалювало природне начало. Людина діє по відношенню до природи свідомо, принаймні, може відтворити окремі її фрагменти. Суспільство твориться людьми. Принаймні, Аристотель говорив: “Суспільство, як сукупність людей, що об'єднуються з метою задоволення соціальних потреб”. *Суспільство* -- це процес і результат взаємодії конкретних людей, вихідним пунктом якого є суспільне виробництво. *Матеріальне виробництво* націлене на задоволення потреб людей у харчуванні, одязі, житлі. Воно виступає дійовим стимулом духовного життя людей. Забезпечує розвиток науки і мистецтва, філософії і моралі, політики і права. Матеріальне виробництво стимулює духовне виробництво. *Духовне виробництво* створює необхідні знання як різновид цінностей. *Матеріальне і духовне виробництво взаємодіють, впливають одне на одного, створюючи спосіб виробництва.* **Спосіб виробництва – це конкретно – історична єдність продуктивних сил та виробничих відносин.**

2. У поняття продуктивні сили входить: *люди* – це та робоча сила, яка володіє певними знаннями, навичками і прийомами забезпечення трудової діяльності, виконує відповідний різновид праці.; *засоби виробництва* -- це знаряддя праці (предмети праці, умови праці).

Виробничі відносини визначають спосіб поєднання людей і засобів виробництва на основі певного характеру власності. Головним у змісті виробничих відносин є *форма власності на засоби виробництва.* Виділяють *суспільну та приватну форму* власності. Найбільш поширеною у світі є приватна форма власності. Вона має свої позитивні і негативні сторони. Зокрема вона формує нерівність і несправедливість. Хоча і державна (суспільна) форма власності має свої недоліки. В ній людина праці оголошується господарем засобів виробництва, але вона такою не є, бо не є суб'єктом виробничих відносин. Вона лише носій найманої праці з елементами примусу (приписка, черга на квартиру тощо).

Відносини власності реалізуються через наступні структурні елементи: відносини організації виробництва; відносини обміну (об'єктивна необхідність, яка виникла внаслідок поділу праці); відносини розподілу (нерівність і несправедливість); відносини споживання (ринок диктує скільки чого треба для споживання).

Продуктивні сили і виробничі відносини -- одне ціле. Але визначальними є виробничі відносини. Якщо не змінюються виробничі відносини (відносини організації, розподілу, обміну і споживання матеріальних та духовних благ) то гальмується зростання продуктивних сил. Отже, зміну продуктивних сил зумовлюють зміни виробничих відносин. **В цьому випадку діє загально - соціологічний закон відповідності виробничих відносин характеру і рівню розвитку продуктивних сил.**

3. Зміна способу виробництва.

Конфлікт у способі виробництва між виробничими відносинами і продуктивними силами переростає в боротьбу класів, соціальних груп, де більшість не власників засобів виробництва домагаються справедливості. Зміна способу виробництва може відбутись революційним, насильницьким шляхом (наприклад, перехід від феодального до капіталістичного суспільства, або методом реформ, як наприклад, країни Східної Європи в 80 – 90 роки перейшли від тоталітарного соціалізму до ринкової, капіталістичної економіки).

4. Суспільно – економічна формація – це визначальний тип суспільства, що історично склався, взятий у його цілісності на ґрунті конкретного способу виробництва. Основними структурними елементами формації є базис та надбудова. *Базис* -- це виробничі відносини, вони первинні, матеріальні. *Надбудова* – ідейні мотиви діяльності людей. *Формація* фіксує історичний тип окремого суспільства. *Епоха* відображає той чи інший відрізок всесвітньої історії відповідно до провідної для даного часу тенденції суспільного розвитку. *Цивілізація*, зокрема, характеризує не просто рівень матеріальної та духовної культури, а поєднання всіх цих начал.

Найважливішою закономірністю суспільно – економічної формації є діалектика об'єктивного і суб'єктивного. Формація розвивається через діяльність людей. Кожне покоління розпочинає з того рівня, який досягнуто попередниками, вступає в життя об'єктивно, але й само реалізує власні інтереси і потреби, здійснює свої цілі. Суперечність між продуктивними силами і виробничими відносинами є джерелом руху до наступної, більш досконалої формації.

Отже, розглянемо основні складові частини суспільно – економічної формації: а) *Економічний базис* – це сукупність виробничих відносин даного суспільства, що включає панівні залишки старих і зачатки ще не

розвинутої форми майбутніх виробничих відносин. б) *Надбудова* -- це більш або менш струнка система ідей, відповідних їм організацій і установ, а також тих суспільних відносин, в які вступають люди, керуючись вказаними ідеями і використовуючи певні суспільні інститути. У надбудові є постійно діючі елементи: а) *Ідеї* – пряме чи опосередковане відображення інтересів і потреб індивідуальних, групових, класових.; 2) *Суспільні інститути* – це сукупність державних органів, політичних партій, суспільних організацій, що регулюють використання політичної влади в суспільстві для певної групи людей. Головним політичним інститутом є держава. Новий спосіб виробництва викликає до життя і новий тип держави (капіталістичної феодальної і т. п.); в) *Ідеологічні відносини*. Широка гамма інтересів зумовлює різноманітність ідей надбудови, широкий діапазон суспільних інститутів та ідеологічних відносин.

Таким чином, суспільно – економічна формація це єдина складова економічного базису (виробничих відносин) і надбудови, яка включає в себе ідеї, суспільні інститути та ідеологічні відносини.

5.Будова суспільної свідомості. Філософія фіксує два поняття “дух” (духовне, що виступає у своєму об’єктивному аспекті) і “душа” (духовне в межах суб’єктивної реальності). Духовне життя притаманне суб’єктові соціальної діяльності на всіх його трьох рівнях: окремої людини, соціальної групи, суспільства в цілому. **Сукупність характеристик свідомості, що є спільного для певної соціальної групи або для суспільства в цілому, називають суспільною свідомістю (духовним життям суспільства).**

Суспільна свідомість відрізняється від індивідуальної: *носіями* (це свідомість групи суспільства); *роллю* (відображає світ з позиції групи суспільства); *способом існування* (у книжках і в свідомості окремої людини).

Яку ж роль виконує суспільна свідомість у житті суспільства? Суспільна свідомість постає: а) як результат об’єктивного процесу розвитку суспільства; б) як програма, що керує діяльністю суспільства; в) як основа духовного виробництва; г) як духовне життя суспільства. Важливим є питання відносно чи абсолютної залежності суспільної свідомості від суспільного буття. Суспільне буття (праця, виробничі відносини, що склались об’єктивно) виробляє об’єктивну, абсолютно залежну суспільну свідомість (моральні норми, правила, ідеї). Суспільне буття, що склалось штучно (наприклад, в Радянському Союзі), відповідно вироблялись штучні суб’єктивні моральні норми і правила. Суспільна свідомість відносно залежала від буття, і навпаки, була нормою домінуючою. Свідомість абсолютно залежить від буття в тому значенні, що зміст справжнього відображення дійсності цілком визначається її відповідністю до буття. Буття абсолютно залежить від свідомості, де реалізація будь – чого підпорядковується задумові, програмі. Буття абсолютно не залежить від свідомості, оскільки воно існувало до

свідомості й існує поза дією свідомості. Буття відносно не залежить від свідомості, бо сама дія свідомості можлива лише до об'єктивних законів буття.

Структура свідомості. Свідомість містить в собі: а) *знання* (відображення об'єктивної суспільної діяльності), які створюють цінності; б) *норми* (синтез знань і цінностей), що створюють нормативну сферу. Як знання так і норми є результатом певних умов суспільного буття, елементом програми, що керує діяльністю суспільства, підсумком духовного виробництва і частиною цілісного духовного життя.

6. Виділяють два рівні суспільної свідомості. 1) **Стихійний рівень суспільної свідомості** -- це суспільна підсвідомість, ті цінності, повсякденні уявлення, норми (знання), які помітно впливають на наше життя, але не виявляються у виразній формі. 2) **Усвідомлений рівень норм** містить у собі, як мінімум, усвідомлення (певні норми моралі, політичні цілі, світоглядні або релігійні принципи), це одна справа, а дуга спромогтися порівняти норми з іншими, проаналізувати альтернативи (ідеологічні і науково обгрунтовані). Отже, суспільна психологія, як норми і правила моралі, знання про них складаються стихійно. Поступово, коли виникає необхідність захисту від нападів супротивників, з'являється потреба в усвідомленні та обгрунтуванні суспільної психології. Ця потреба переводить суспільну свідомість на рівень ідеології. Буржуазна ідеологія, наприклад, орієнтована на цінності максимізації прибутку, як засобу влади над світом. Ідеологія “казарменного” соціалізму теж ставила в центр багатство (догнати і перегнати) і владу., але не для індивіда, а мовляв, “для всіх”, але фактично для адміністративно – командної системи. Отже, ідеологія і суспільна психологія взаємо поєднані рівні суспільної свідомості.

7. Форми суспільної свідомості. Суспільна свідомість містить у собі форми, окремі її види. Система суспільної свідомості відповідає системі надбудовних суспільних відносин. Визначають такі форми суспільної свідомості.: політична, правова, моральна, естетична, релігійна, філософська.

1) **Політична і правова форми суспільної свідомості.** Політичні відносини виникають тоді, коли суб'єкти змушені керувати один одним, а правові, коли виникає нагальна потреба відрегулювати політичні відносини на основі законних прав суб'єктів відносин. Політика і право не тільки відображають суспільне буття, вони є програмою зміни його, вони є формою суспільної свідомості.

2) **Моральна форма суспільної свідомості.** Моральна свідомість існує у вигляді цінностей (що виражені у моральних кодексах, заповідях, прислів'ях тощо) і знань (що розкривають та обгрунтовують моральні цінності та норми). Моральні відносини на об'єктивній основі збігання інтересів різних суб'єктів. Тому, щоб зрозуміти реальний зміст закликів до совісті, обов'язку, добра, слід завжди піддавати його конкретно історичному аналізу. а) *Класові відмінності моральних цінностей.* І раб і

рабовласник кажуть про добро, але їхнє уявлення про добро виключають один одного. б) *Загальнолюдська суть моралі*. Китайський філософ Конфуцій висловив “золоте правило” : “Ніколи не роби іншому такого, чого ти не хотів би, щоб робили тобі”. Шанування людського життя і гідності, іншого способу життя, доброзичливе ставлення до людей, чесність, працелюбність, дбайливе ставлення до природи -- такі ці загальнолюдські норми. в) *Між особисті моральні цінності*. Кожна людина зазирає у внутрішній світ іншої людини, добровільно приймає цінності і цілі інших суб’єктів, доброзичливо ставиться до них (вдячність за добро). Висновок. Формування моральної культури вимагає засвоєння і закріплення її цінностей і норм на рівні психології та усвідомлення їх на рівні наукової ідеології.

3) **Естетична свідомість (як форма прекрасного)**. Краса визначає цілісний настрій життя людини (в побуті, в поведінці, в оточенні, як вона одягнена, як говорить, як прикрашає своє помешкання, тощо). Естетичний настрій визначається в естетичному смаку, тобто в оцінці явищ дійсності з позиції прекрасного чи огидного. У кожного свій смак до явищ, речей дійсності. Все залежить від умов, в яких зростала людина. Отже, потрібно створювати умови, що формують добрий естетичний смак і навчати робити правильний естетичний вибір.

4) **Релігійна свідомість (як форма)**. Вона сформувалась на вірі. Віра сама по собі не виникла. Ні матеріалісти, ні ідеалісти не спроможні доказати виникнення Всесвіту. Людина стала на порозі невідомості. Прагнучи пізнати минуле і передбачити майбутнє, людина стикається з безмежністю у просторі, часі, з відсутністю знань про те і інше. Віра в Бога – Творця Всесвіту залишається єдиною усвідомленою цінністю для людини. Господнє творіння -- *святе* (природа, земля, людина, тварина тощо). *Релігійна категорія святості* стала базовим ціннісним чинником взаємовідносин віруючої людини з іншою людиною, природою, іншим оточуючим її середовищем.

Отже, суспільна свідомість -- це її будова, структура, рівні і форми, як чинники, що складають духовне життя суспільства.

Теми для рефератів і доповідей.

1. Якісні відмінності суспільної історії від природних процесів.
2. Предмет та проблеми соціальної філософії.
3. Суспільство як система; основні елементи суспільного життя.
4. Особливості суспільно – економічних формацій.
5. Рівні та форми суспільної свідомості.

Завдання для закріплення матеріалів теми.

1. Дайте визначення поняттю “суспільство”.

2. У якій взаємодії між собою знаходяться “продуктивні сили “ і “виробничі відносини”.
3. Дайте оцінку концепціям походження суспільства.
4. Розкрийте суть поняття “суспільна свідомість”.
5. Назвати і дати оцінку рівням та формам суспільної свідомості.

Література з теми.

1. В. Л. Петрушенко. Філософія: Навчальний посібник. -- К.: Каравела. 2001. -- С. 352 – 378.
2. Філософія: Підручник для вузів. За ред. Г. А. Заїченко. -- К.: Вища школа. 1995. -- С. 247 – 260, 351 – 365.
3. Філософія: Підручник для вищої школи. За ред. В. Г. Кременя. -- Харків. Прапор 2004. -- С. 530 – 629.
- 4 В. П. Андрущенко. Сучасна соціальна філософія. К.: Видавництво Генеза, 1996.

Додаткова література

1. Бойченко І. В. Філософія історії: Підручник. -- К., 2000.
2. Гаврилишин Б. Дороговкази у майбутнє: До ефективніших суспільств. -- К., 1990.
3. Кузьменко В. Л. На порозі над цивілізації. – Львів, 1991.

Тема. Цінності в житті людини і суспільства

Мета вивчення: Ознайомити студентів із поняттям «цінність», класифікацією цінностей та їх функціями.

Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати:

- визначення цінностей
- об’єктивістську та суб’єктивістську концепцію цінностей
- класифікацію цінностей
- функції цінностей.

Ключові терміни і поняття.

Аксіологія (грец. axios — цінність, logos — вчення) — філософська дисципліна, що вивчає сутність, типи і функції цінностей.

Цінність — феномен, який об’єктивно, за своєю природою є благом для людини, спрямованим на утвердженні її в бутті, реалізації її творчих можливостей.

Норми — це правила, вимоги, закони поведінки, які виводяться із сенсу цінності.

1. Людина, як відомо, вступає в різноманітні відношення зі світом. Вона пізнає, оцінює і практично перетворює його. Оцінне відношення людини до світу вивчає аксіологія, або теорія цінностей.

Аксіологія (грец. *axios* — цінність, *logos* — вчення) — філософська дисципліна, що вивчає сутність, типи і функції цінностей. В українській мові у тому самому значенні, що термін «цінність» вживається термін «вартість». Кожній сфері буття людини відповідають певні цінності. До цінностей відносять передусім усе те, що природа надала в користування людині — чисте повітря, воду, корисні копалини, родючі ґрунти, ліси, багаті на рибу ріки і моря. Це — природні цінності. Негативними природними цінностями є брудне повітря, землетруси, вулкани, смерчі та інші природні явища, які завдають шкоди господарській діяльності. Цінністю є здоровий стан організму (біологічні, вітальні цінності), а її антиподом — хвороба. Цінностями є певні душевні стани (психічні цінності) — відчуття комфорту, піднесеності, закоханості, радості, щастя та ін. Протилежними їм є переживання смутку, нещастя, горя.

Соціальними цінностями є зайнятість населення, злагода в суспільстві, порядок, мир, демократія. Їм протистоять безробіття, соціальні катаклізми, антагонізми, війни.

До сфери духовних цінностей належать найвищі ідеали людства (добро, прекрасне, істина, свобода, справедливість, святість) і предмети культури, в яких вони об'єктивувались (художні твори, релігійні, моральні і юридичні системи, наукові теорії). Їх антиподами є зло, неістина, потворне, несправедливість, гріховність і явища, в яких вони втілились. Усі ці різноманітні предмети і феномени робить цінностями, об'єднує певне їх відношення до людини. Всі вони спрямовані на благо людини, на її утвердження в житті. Саме в цьому і полягає основна особливість цінності. Цінність — феномен, який об'єктивно, за своєю природою є благом для людини, спрямованим на утвердженні її в бутті, реалізації її творчих можливостей. Однак таке визначення розкриває лише один аспект цінностей — об'єктивістський. Воно не бере до уваги суб'єкта, його свідомість. За цим визначенням, чисте повітря, здоров'я є цінностями, незалежно від того, усвідомлює це людина чи ні. У суб'єктивістському аспекті цінність залежить від свідомості суб'єкта, оскільки нею вважають лише те, що суб'єкт цінує, чому надає значення. Справді, можна вважати, що корисні копалини, здоров'я, відповідні душевні стани і феномени культури є цінностями, оскільки люди (суб'єкти) надають їм такого значення, вільно їх вибирають з-поміж інших з огляду на конкретні їх переваги. Тому з суб'єктивістської позиції, цінністю є все, що люди вибирають, чому свідомо надають перевагу. Відмінність між обома підходами не така вже й суттєва, оскільки корисні копалини, чисте повітря, душевний комфорт, мир, моральні ідеали є цінностями для них обох. Однак об'єктивістська позиція передбачає, що цінності існують об'єктивно,

незалежно від свідомості суб'єкта, а він може лише правильно чи неправильно оцінювати, використовувати їх. Суб'єктивістську позицію характеризує визнання того, що цінності конституюють (створять) суб'єкти. Залежно від розуміння природи, сутності цінностей вибудовувалися їх об'єктивістські і суб'єктивістські концепції. Об'єктивістські концепції цінностей. Визнання і сприйняття цінностей з об'єктивістських позицій пов'язане із з'ясуванням, хто визначив цінності, надав значення блага певним феноменам. Прихильники цієї позиції вважають, що джерелом цінностей є Бог, природа, культура (історія).

2. За традиційною класифікацією цінності поділяють на матеріальні (цінності, які існують у формі речей — одяг, продукти харчування, техніка, храм, картина) і духовні — моральні, релігійні, художні, політичні та ін. Однак такий поділ не враховує того, що в продуктах людської діяльності матеріальне і духовне взаємопроникають і чітко розмежовувати їх неможливо. Наприклад, нелегко зарахувати єгипетські піраміди чи грецькі храми до матеріальних чи духовних цінностей. Правильніше було б, напевне, вести мову про цінності, які задовольняють матеріальні і духовні потреби. Однак і це розмежування не вичерпує проблеми, адже, куди віднести такі цінності, як душевний комфорт, мир? Тому крім цінностей, які задовольняють матеріальні і духовні потреби, виокремлюють психічні і соціальні цінності, які задовольняють відповідні потреби. Так, переживання радості, щастя, душевного комфорту, до яких людина прагне і які цінує, не належать ні до духовної, ні до матеріальної сфер. Вони є душевними, а не духовними, цінностями. Соціальні потреби також задовольняються певними цінностями — такими, як соціальна захищеність, зайнятість, громадянське суспільство, держава, церква, профспілка, партія тощо. Їх також не можна однозначно кваліфікувати як матеріальні чи духовні цінності. Однак на побутовому рівні цілком достатнім є поділ цінностей на матеріальні і духовні. При цьому матеріальними цінностями (їх іноді називають благами) вважають економічні, технічні і вітальні (стан здоров'я, екології) цінності, які задовольняють тілесне буття людини, а духовними — релігійні (святість), моральні (добро), естетичні (прекрасне), правові (справедливість), філософські (істина), політичні (благо суспільства) цінності, які роблять буття людини людським, гарантують її існування як духовної істоти.

3.1. Функція конституювання сенсу життя. З'ясовуючи, що є добро, прекрасне, істина, справедливість тощо, цінності конституюють сенс людського життя, утворюють його духовну основу. Людина не завжди свідомо формує свій духовний стрижень. Як правило, він конституюється під впливом притаманних певному суспільству релігійних і традиційних цінностей. Але він обов'язково притаманний людині, і чим розвиненіша вона як особистість, тим чіткіше і болючіше постають перед нею проблеми сенсу життя — діяльності, якій присвячує себе людина, якій вона служить (служіння суспільству, улюбленій справі тощо). Діяльність тоді є сенсом життя, коли людина не є додатком до неї, а відчуває себе вільною особою, яка стверджується через діяльність, розширює сферу своєї самореалізації. Адже, наприклад, можна служити Богу і

не знайти сенсу життя, а можна служити грошам, будучи фінансистом, і почувати себе сповненою сенсу життя людиною.

3.2. Орієнтаційна функція цінностей. У житті людини і суспільства цінності визначають напрями, зразки діяльності. Будучи орієнтирами, вони постають у формі ідеалів — вільно прийнятих зразків поведінки, прообразів досконалих предметів, які орієнтують людину на піднесення над буденною реальністю. Будучи зразком, ідеал постає як мірило реальності. Неадекватне ставлення до ідеалу перетворює його на ідола. Якщо молода людина жертвує своєю вільною екзистенцією, своїм неповторним життям, копіюючи в поведінці, фізичній подобі улюблених кінозірку, співака, спортсмена, вона перетворює ідеал на ідола, кумира. В ідеалі людина не зникає, вона формує себе, має себе самоціллю, в ідолі вона втрачається, її метою є інший. Тому застереження «не сотвори собі кумира!» є не лише релігійною, а й антропологічно - екзистенційною заповіддю.

3.3. Нормативна функція цінностей. Вона тісно поєднана з орієнтаційною функцією. Як відомо, цінності не тільки формують ідеали, вони передбачають вибір людини на користь добра, прекрасного, справедливого, стають нормами діяльності людей. Норми — це правила, вимоги, закони поведінки, які виводяться із сенсу цінності. Серед них виокремлюють моральні, правові, естетичні, звичаєві, технічні, харчові та ін. Основою кожної норми є певна цінність.

Теми для рефератів і доповідей.

1. Зміна цінностей на рубежі епох.
2. Основні погляди на цінності в сучасній філософії.
3. Єдність і протистояння матеріальних і духовних цінностей.
4. Пошук істини й правильність оцінки.

Завдання для закріплення матеріалів теми.

1. Охарактеризуйте основні функції цінностей.
2. Завдяки чому цінності виконують об'єднуючу функцію в суспільстві?
3. Які чинники зумовлюють складність класифікації цінностей?

Література з теми.

1. В. Л. Петрушенко. Філософія: Навчальний посібник. -- К.: Каравела. 2001. -- С. 451 – 478.
2. Філософія: Підручник для вузів. За ред. Г. А. Заїченко. -- К.: Вища школа. 1995. -- С. 268 – 279, 351 – 365.
3. Філософія: Підручник для вищої школи. За ред. В. Г. Кременя. -- Харків. Прапор 2004. -- С. 509 – 518.

4 В. П. Андрущенко. Сучасна соціальна філософія. К.: Видавництво Генеза, 1996.

Додаткова література

1.М. Вебер.Протестантська етика і дух капіталізму. – К.:1994.

2.В. Г. Нестеренко. Вступ до філософії: Онтологія людини. – К.:1995.

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Основи філософських знань: методичні вказівки до виконання самостійної роботи студентам II та III курсу

Комп'ютерний набір та верстка: С.В.Домальчук

Редактор: М. І. Богуш

Підп..до друку _____. Формат _____. Папір офс.
Гарн. Таймс. Ум. друк. арк.7,5. Обл.- вид.арк.7,4
Тираж _____ прим. Зам. 163

